DOI: https://doi.org/10.54809/jkss.vi1.53

گۆڤاری کوردستانیی بۆ لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی

Copyright © Open access article with CC BY-NC-ND 4.0

پەڕتووکە سەرەتاییەکانی خوێندن لە باشووری کوردستان و زمانی پەڕتووکەکان

پ.ی.د.عمر محمود کریم

بەشی زمانی کوردیی/ فەکەڵتی پەروەردە/ زانکۆی کۆیە - هەرێمی کوردستان

Omar.mahmood@koyauniversity.org

م.عمر احمد عبدالرحمن

بەشی زمانی کوردیی- کۆلێژی پەروەردە/شەقڵاوە / زانکۆی سەلاحەدین - هەرێمی کوردستان

Omer.abdulrahman@su.edu.krd

پوختە:

گەلی کورد لەبەر ئەوەی دوای یەکەم جەنگی جیهانیی، نیشتمانەکەی بەسەر وڵاتانی ناوچەکەدا دابەشکرا، بۆیە هەر لەسەرەتاوە هەوڵی تواندنەوەی دراوە، بەتایبەتی زمانەکەی کە لەزۆربەی بوارەکاندا قەدەغەکرابوو. لەوانەش بواری پەروەردە و فێرکردن. بۆیە هەر لە سەرەتاوە لە لایەن رۆشنبیرانەوە هەوڵێکی زۆر دراوە، بۆ بە کوردییکردنی خوێندن لە باشووری کوردستان دا. لەم چوارچێوەیەدا پرۆسەی بەکوردییکردنی خوێندن لە ساڵانی بیستەکانی سەدەی رابردوو بەشێوەیەکی کرچوکاڵ و لەسەرخۆ دەستپێدەکات و، بە چەند وێستگەیەکدا تێپەڕدەبێت. ئەم لێکۆڵینەوەیە بۆ ئەو بابەتە تەرخانکراوە و هەوڵدەدات رێگەکانی دانانی پەڕتووکی خوێندن، بەپێی بنەما پەروەردەییەکان بە گشتیی بخاتەڕوو، لەگەڵ دەستنیشانکردنی لایەنی ئەرێنیی و کەموکووڕیی رێگەکان. هەروەها بە وردیی سەرەتاکانی بە کوردییکردنی خوێندن قۆناغ بە قۆناغ دیارییدەکات، لەگەڵ چۆنێتیی و شێوازی دانانی پەڕتووکە سەرەتاییەکانی خوێندنی کوردیی. دواتر لە چوارچێوەی چەند سەرنجێك دا، زمانی نووسینەوەی پەڕتووکەکان هەڵدەسەنگێنیت و شییکرنەوە بۆ چەند نموونەیەك دەکات.. دەرکەوت کە کەموکووڕییەکی بەرچاو هەن لەو بابەتە سەرەکییانەدا کە بە کۆی هەموویان شیاویی و پەسەندیی کتێبی خوێندن دیارییدەکەن. میکانیزمی دانانی کتێب سەرکەوتوو نییە چ بە راسپاردنی کەسیی بێت کە زۆر جار دانەر یان دانەران کەسانی پسپۆڕیی ورد نەبوون یان شیاونەبوون بەو ئەرکە تایبەتمەندە هەڵبسن، بە هەمان شێوە لەڕێگەی لێژنەشەوە کەمووکووڕیەکان کاریگەرییان هەبووە لە دواکەوتنی بەردەستبوونی کتێبەکان لە وادەی خۆیدا یان ناکۆکیی زەق لە نێوان ئەندامانی لێژنەکان لەسەر هەر بابەتێک کە پێوەستیی بابەتیی یان مەنهەجیی بوون. لەبارەی ناوەڕۆکی کتێبەکان و لایەنە پێوەندییدارەکانی تری وەک: رێنووسی نووسیین و خاڵبەندیی و رستە و زاراوەکانەوە، گۆڕانکارییەک نابینرێت کە میتۆدی پێداچوونەوەی تێدا هەبێت و پشتبەست بێت بە رێسایەکی یەکگرتووانەی حوکوومیی یان دەستەجەمعییەکی فەرهەنگیی. هەر کتێبە و هەر دانەرە و هەر لێژنەیەی بە باوەڕ و دەستنیای خۆی رێنووس و شێواز و خاڵبەندیی و زاراوەی بەکارهێناوە.

وشە کلیلەکان: بەکوردییکردنی خوێندن، پەڕتووکی خوێندن، زمانی نووسینەوەی زانست، زاراوەی زانستیی، هەڵسەنگاندن.

Recieved: 2/1/2022
Accepted: 7/2/2022

E-ISSN: 2790525-X
P-ISSN: 27905268

پێشەکیی:

یەکێك لە هۆکارە سەرەکییەکانی بەرەوپێشبردنی کۆمەڵگە، بریتییە لە بواری پەروەردە و فێرکردن و، کاریگەریی راستەوخۆی لەسەر ژیانی تاك و کۆمەڵ. پەرتووك و پرۆگرام یەکێکە لە پێداویستییە سەرەکییەکانی خوێندن و بواری پەروەردە، کە هەمیشە جێی بایەخی پەروەردەکاران بووە و، بە درێژایی مێژوو هەوڵی بەرەوپێشبردنی دراوە و بنەمای بۆ دانراوە. خوێندن بە کوردیی لە کورستانی عێراق، لەچاو میللەتانی تردا، مێژوویەکی کۆنی نییە. لەوەتەی هەیە بە چەند قۆناغێکدا تێپەڕیوە. ئەم لێکۆڵینەوەیە بۆ سەرەتاکانی دەستپێکردنی ئەو پرۆسەیە بە زمانی کوردیی تەرخانکراوە. بەتایبەتیش مەبەستمانە تیشك بخەینە سەر زمانی خوێندن لەم سەردەمەدا.

ناونیشانی لێکۆڵینەوە: لێکۆڵینەوەکە بە ناونیشانی (پەرتووکە سەرەتاییەکانی خوێندن لە باشووری کوردستان و زمانی پەرتووکەکان) ئەنجامدراوە. هەوڵدەدات قۆناغەکانی بەکوردییکردنی خوێندن لە باشووری کوردستان بخاتەڕوو. لەم سۆنگەیەوە سەرەتاکانی دەرچوونی پەرتووکە کوردییەکانی خوێندنی خستۆتە بەر باس و لێکۆڵینەوە.

ڕێبازی لێکۆڵینەوە: لێکۆڵینەوەکە بەپێی ڕێبازی (وەسفیی – شیکاریی) بەجێهێنراوە. کە تیایدا شیکردنەوە بۆ هەلومەرجەکانی بەکوردییکردنی خوێندن کراوە لە باشووری کوردستان.

سنوور و کەرەستەی لێکۆڵینەوە: سنووری کاری لێکۆڵینەوەکە کوردستانی عێراقە. لەم پارچەیەدا باس لە پەرتووکە سەرەتاییەکانی پرۆگرامی خوێندنی کوردیی هەتاکو ساڵی ١٩٥٨ کراوە. چەند نموونەیەکیش لە دەقی ئەو کتێبانە وەرگیراون، کە هەموویان بە زاری ناوەڕاستی زمانی کوردیین.

ئامانجی لێکۆڵینەوە: ئامانجی ئەم لێکۆڵینەوەیە ئەوەیە؛ سەرەتاکانی بەکوردییکردنی خوێندن لە باشووری کوردستان دەستنیشان بکات، لە ڕێگەی پەرتووکە سەرەتاییەکانی خوێندنەوە، دواتر هەڵسەنگاندن بۆ زمانی پەرتووکەکان بکات.

پرسیاری لێکۆڵینەوە: پرسیاری لێکۆڵینەوەکە بریتییە لەوەی، ئایا زمانی پەرتووکەکانی خوێندنی کوردیی لە قۆناغە سەرەتاییەکانی ئەم پرۆسەیەدا، پەیڕەوی ئەو بنەما زانستییانەی کردووە، کە پێویستە لە نووسینی پەرتووکی خوێندندا پەیڕەوبکرێن؟ ئەو زمانەی پەرتووکەکانی پێ نوسراوەتەوە، لەگەڵ یاسا ڕێزمانییەکانی زمانی کوردیی یەکدەگرێتەوە؟ هەروەها تا چەند ئەم پەرتووکانە، بەپێی ڕێگە زانستییەکانی دانانی پەرتووکی خوێندن دانراون؟

ناوەرۆکی لێکۆڵینەوە: لێکۆڵینەوەکە جگە لەم پێشەکییە، لە پوختەیەک و سێ بەش پێکهاتووە.

بەشی یەکەم: لەم بەشەدا باسی بنەماکانی دانانی پەرتووکی خوێندن کراوە. لەم چوارچێوەیەدا چەند ڕێگەیەکی زانستی تایبەت بەو بوارە خراونەتەڕوو، لەگەڵ دیارییکردنی لایەنی ئەرێنیی و نەرێنیی هەر ڕێگەیەك لەوانە. جگە لەوە، باس لە بنەماکانی زمانی نووسینەوەی زانست کراوە، کە پێویستە لە نووسینەوەی پەرتووکی خوێندندا لەبەرچاوبگیرێت.

بەشی دووەم: ئەم بەشە بۆ خستنەڕووی هەلومەرجەکانی بەکوردییکردنی خوێندن لە باشووری کوردستان و

پرۆسەی دانانی پەڕتووکە کوردییەکانی خوێندن بەپێی مێژووی دانانیان، هەر لە سەرەتاوە تا ساڵی (١٩٥٨) تەرخانکراوە. هەر لەم بەشەدا زانیاریی تەواو لە بارەی کتێبەکانەوە بەردەستخراون، وەك نووسەر، ساڵی چاپ...تد.

بەشی سێیەم: چەند سەرنج و تێبینییەك لەبارەی چۆنێتیی دانانی کتێبەکان و زمانی نووسینەوەی کتێبەکان خراوەتەڕوو. لە چوارچێوەی تێبینییەکاندا وەڵامی پرسیاری لێکۆڵینەوەکە دراوەتەوە. لە کۆتاییدا ئەنجامەکان و لیستی سەرچاوەکان خراونەتەڕوو.

بەشی یەکەم
دانانی پەڕتووکی خوێندن و زمانی پەڕتووکەکان:

١/١ ناساندنی پەڕتووکی خوێندن١: دوای ئەوەی فێربوون و فێرکردن لە کوردستان دا قۆناغی حوجرەی تێپەڕاند و قۆناغی خوێندنی فەرمیی دەستپێکرد، پێداویستییەکانی ئەم قۆناغە جیاواز بوون، هەر لە رووی کتێب و پرۆگرام و مامۆستا و قوتابییەوە، هەتا دەگاتە کات و شوێن و بینای قوتابخانە. ئەوەی زیاتر پەیوەندیی بە لێکۆڵینەوەکەی ئێمەوە هەیە، پەڕتووکی قوتابخانەکانە، کە ئەویش لە قۆناغی سەرەتادا زۆر کرچوکاڵ بوون، دواتر پەیتاپەیتا بەرەوپێشچوونی بە خۆیەوە بینیوە، هەتا رۆژگاری ئەمڕۆمان. گۆڕانکاریی لە شێوازی ژیان و پێشکەوتنی تەکنەلۆجیا و زیادبوونی پێداویستییەکان، لە سەردەمێکەوە بۆ سەردەمێکی تر. ئەمە وایکردووە کە پرۆگرامی خوێندنیش لەگەڵ داواکارییەکانی ئەم پێشکەوتنە گۆڕانی بەسەردا بێت و هەمان پێشکەوتن بەخۆیەوە ببینێت، کە لە ژیانی مرۆڤدا هاتۆتە پێشەوە.

کتێبی قوتابخانە لایەنێکی گرنگی سیستمی پەروەردە و فێرکردنە، بەهۆی ئەوەی بە بەردەوامیی هەڵسەنگاندنی بۆ دەکرێت، هەرجارەو هەنگاوێك بەرەو پێشەوە دەچێت، تاوەکو بتوانێ خۆی لەگەڵ گۆڕانکارییەکاندا بگونجێنێت، یاخود هەرخۆی لە چوارچێوەی پرۆسەی خوێندن و پەروەردەدا، هەوڵبدات گۆڕانکاریی لە ژیانی کۆمەڵگەدا دروستبکات.

کتێبی قوتابخانەکان جۆرێك کتێبە، کە بنەما و شێواز و ئامانج و گرنگیی تایبەت بە خۆی هەیە، ئەم تایبەتمەندییە لە جۆری کتێبەکانی تر جیایدەکاتەوە. بە پێی سەرچاوەکان کتێبی قوتابخانە پێناسەی جیاوازی بۆ کراوە، هەندێکیان هەوڵیانداوە پێناسەکە سنوردار بکەن و، هەندێکیان بەرفراوانتر لە بابەتەکە دەڕوانن. هەندێك لە توێژەران چەمکی پرۆگرامی خوێندن فراوانتر دەبینن لە پەڕتووکی خوێندن، پێیانوایە بازنەی پرۆگرامی خوێندن فراوانترە لە پەڕتووکی خوێندن. بە شێوەیەك پرۆگرام جگە لە پەڕتووکی خوێندن، کۆمەڵێك ئامراز و چەمکی تر لەخۆدەگرێت. ئەم بۆچوونە پێیوایە (زاراوەی پرۆگرام لە زانستی پرۆگرام یان پرۆگرامسازییەوە Methodology سەرچاوەی گرتووە و لقێکە لە لقەکانی ئیبستمۆلۆژیا، لە بنەڕەتدا وشەیەکی فرە رەهەندە، هەموو یەکە پێکهێنەرەکانی کردەی پەروەردە لەخۆدەگرێت، کە دایەنگە و قوتابخانە و خوێندنگە و... تد، بەتایبەتی دامەزراوە پەروەردەییەکان بە گشتیی دەینوێنن و بریتین لە (کتێب، رۆڵی مامۆستا، کەرەستەکانی فێرکردن... تد.))(حسێن: ٢٠١٦: ١٦٦) سەرەڕای هەبوونی کۆمەڵێك ئامرازی تر، بۆ ئەنجامدانی پرۆسەی پەروەردە و جێبەجێکردنی پرۆگرام وەك (گۆڤار و فلیم و تەلەفزیۆن و رادیۆ و

١ - کتێبی قوتابخانەکان لە رووی زاراوەوە، زاراوەی جیاجیای بۆ بەکارهاتووە، لە کوردیی دا (پەڕتووکی خوێندن، پەڕتووکی فێرکاریی، پەڕتووکی قوتابخانەکان، کتێبی قوتابخانەکان، کتێبە فێرکارییەکان،... تد)یان بۆ بەکارهاتووە.

کۆمپیوتـەر و... تـد). (اللقـانی: ۱۹۸۱: ٥٤)

پەڕتووکـی خوێندن یەکێکـە لـە توخمـە هـەرە سـەرەکییەکانی پرۆگرامـی خوێنـدن، کـە لـە ڕێگەیـەوە سیاسـەتی پەروەردەییـی ئاراستەدەکرێت. بۆیـە هەندێـك لـە توێـژەران، لـە سـۆنگەی گرنگیـی زیاتـری پەڕتووکـی خوێنـدن، هەوڵـدەدەن جیاوازیـی لـە نێـوان پەڕتووکـی خوێنـدن و پرۆگرامـی خوێنـدن دا نەکـەن، ئەمانـە پێیانوایـە جیانەکردنەوەیـان کارێکـی ئاسـاییە، چونکـە (پەڕتووکـی خوێنـدن بەجێبەجێکردنـی ڕاسـتەوخۆی پرۆگرامـی خوێنـدن دادەنرێـت، بـە تـەواوی ئامانـج و نـاوەڕۆك و میتـۆد و شـێوازی هەڵسـەنگاندنییەوە، یەکێکـە لـە باوتریـن سـەرچاوەی فێرکـردن لـە هەڵوێسـتە فێرکارییـەکان دا.)(جوارنـە: ۲۰۰۸: ۱٥) لەمـەش روونـتر، هەندێـك لـە توێـژەران پێیانوایـە (پەڕتووکـی خوێنـدن نوێنـەری جێبەجێـکاری پرۆگرامـە، یاخـود بەتەواویـی لەبرییەتـی. یـان وردتـر بڵێیـن هـەر کتێبـی خوێنـدن خـۆی بریتییـە لـە پرۆگرامـی خوێندن.)(بشـیری: ۲۰۱٥: ٥١). هـەر لـەم روانگەیـەوە، ئـەم لێکۆڵینەوەیـەش هەوڵـی جیاکردنـەوەی ئـەم دوو چەمکـە نـادات، پێیوایـە مەبەسـت لـە پرۆگرامـی خوێنـدن بریتییـە لـە پەڕتووکەکانـی خوێنـدن.

۲/۱پەڕتووکـی خوێنـدن و گرنگییەکـەی: پەڕتووکـی خوێنـدن بەپێـی سـەرچاوەکان و ڕێکخراوەکانـی تایبـەت بـە بـواری پـەروەردە و فێرکـردن، پێناسـەی جۆراوجـۆری بـۆ کـراوە. لـەم ڕووەوە ڕێکخـراوی یۆنسـکۆ پێیوایـە، هـەر چاپکراوێـك خولیـی نەبێـت و ژمـارەی لاپەڕەکانـی لـە (٤٩) لاپـەڕە کەمـتر نەبێـت جگـە لـە بەرگەکانـی، هەروەهـا لـە چوارچێـوەی پرۆسـەی خوێندنـدا، لـە قوتابخانـەکان بەسـەر قوتابیانـدا دابەشـبکرێت. بـۆ ئـەوەی سـودی لێوەربگـرن، ئـەوا دەچێتـە بازنـەی پەڕتووکـی خوێندنـەوە. (پەتـی: ۲۰۰٦: ۹٦)

پەڕتووکـی خوێنـدن یەکێکـە لـەو ئامرازانـەی کـە بەکارهێنانێکـی زۆری لـە بـواری پـەروەردە و فێرکردنـدا هەیـە، بابەتـی خوێنـدن بـە تـەواوی پشـتی پێدەبەسـتێت لـە قۆناغـە جیاوازەکانـی خوێندنـدا. ئاسـانترین پێناسـەی پەڕتووکـی خوێنـدن ئەوەیـە، کـە بریتییـە لـە هەگبەیـەك ئـەو زانیاریـی و چەمکانـەی لەخۆگرتـووە، کـە پێویسـتە لـە پرۆسـەی خوێندنـدا بـە قوتابیـی بگـەن. (حلـس: ۲۰۰۷: ٥)

پەڕتووکـی خوێنـدن بـە شـێوەیەکی بەرنامـە بـۆ داڕێـژراو لـە لایـەن کەسـانی پسـپۆڕەوە دادەنرێـت، هـەر بۆیـە یەکێـك لـە تایبەتمەندییـە گرنگەکانـی ئـەم پەڕتووکـە، بریتییـە لـە گونجانـی لەگـەڵ ئاسـت و توانـای قوتابیـان بـۆ تێگەیشـتنیان لـە بابەتەکانـی ئـەم پەڕتووکـە. (الوطبـان: ۲۰۱۹: ۸۱).

گرنگیـی پەڕتووکـی خوێنـدن: دەبـێ سـەرنجی ئـەوە بدەیـن کـە پەڕتووکـی خوێنـدن بـۆ جێبەجێکردنـی پرۆسـەی پـەروەردە و فێرکـردن، گرنگیـی تایبەتـی خـۆی هەیـە، لـە ڕاگرتـن و پتەوکردنـی باڵەخانـەی ئـەم پرۆسـەیە بـە بـەردی سـیلە دادەنرێـت. توێژەرانـی ئـەم بـوارە بـۆ خستنەڕووی گرنگیـی ئـەم جـۆرە پەڕتووکەیـان بـە چەندیـن خـاڵ دەستنیشـانیان کـردووە:

سـەرچاوەی زانسـتیی سـەرەکیی، خاڵـی دەسـتپێکە بـۆ قوتابیـان، لـە کاتـی لێکۆڵینـەوەدا یارمەتییـان دەدات بـۆ شـارەزابوون و بیرکردنـەوە بـە شـێوەیەکی ڕێکخـراو. (عـارف و ئـازاد: ۲۰۱۸: ۳۰۲)

هـۆکارە جۆراوجۆرەکانـی خوێنـدن لەخۆدەگرێـت، لـە وێنـە و نەخشـەی هەمەڕەنـگ و شـێوەکانی ڕوونکردنـەوە و ئامـارەکان. ئەمانـەش لەسـەر دەوڵەمەندکردنـی پرۆسـەی فێرکـردن کاریگەرییـان هەیـە. (هەمـان سـەرچاوە: ۳۰۲)

پەڕتووكی خوێندن وا لە مامۆستا دەكات، لە كاتی پێشكەشكردنی زانیاریی بۆ قوتابییەكانی، هەست بە ئاسودەیی بكات و، دڵنیابێت لەوەی كە زانیارییەكان راست و ورد و زانستیین. (هندام و جابر: ١٩٧٨: ٣٠٢) بە هۆیەوە قوتابیان بەها كۆمەڵایەتییە راست و دروستەكان فێردەبن.

پەڕتووكی خوێندن، هێڵە گشتییەكانی بابەتی خوێندن رووندەكاتەوە، لەگەڵ ئەو رێگەیەی كە گونجاوە بۆ وتنەوەی بابەتەكە. (حلس: ٢٠٠٧: ٦)

پەڕتووكی قوتابخانە بۆ پارێزگاریكردن لە كلتوور و شارستانێتیی كۆمەڵگە، هۆكارێكی گرنگە، ئەویش لە رێگەی گواستنەوەی ئەم كلتوورە، لە نەوەیەكەوە بۆ نەوەیەكی تر. (اللقانی و اخرون: ١٩٨٦: ٥٤-٥٥).

سەرباری ئەمانە، پەڕتووكی خوێندن گرنگیی زۆری هەیە؛ بەوەی كە قوتابیان دەتوانن پشتیپێببەستن، بۆ بەبیرهاتنەوەی زانیاریی بۆی بگەڕێنەوە، چونكە ئەم پەڕتووكە بە هاوڕێ و نزیكی قوتابیان دادەنرێت، بۆ سەركەوتن لە پرۆسەی خوێندن دا یارمەتیدەریان دەبێت، هەروەها كۆمەڵێك زانیاریی لەخۆگرتووە، كە بە شێوەیەكی رێكوپێك و بەرنامەبۆداڕێژراو رێكخراون، ئەمەش وا لە خوێندكاران دەكات لە سەرلێشێواویی و تێكەڵ و پێكەڵكردنی زانیارییەكان بەدووربن. هەروەها سەبارەت بە مامۆستاش، یارمەتیدەرێكی باشە، كرداری ئامادەكردنی بابەتی زانستیی بۆ ئاساندەكات و ئەو مادده زانستییە دەستنیشاندەكات، كە پێویستە مامۆستا بە قوتابییانی بڵێتەوە. (الحثروبی: ١٩٩٧: ٧٨)

٣/١ رێگەكانی دانانی پەڕتووكی خوێندن (كتێبی قوتابخانەكان):

دانانی پەڕتووكی خوێندن بریتییە لە پرۆسەیەكی تەواو تایبەتمەند، بۆیە زۆر پێویستی بە وردیی و لێهاتوویی هەیە. پرۆسەی دانانی پەڕتووكی خوێندن كەسانێك بەجێیدەهێنن، كە پێویستە ئامادەیی و توانایەكی تایبەتیان لەم بوارەدا هەبێت. وەك ئاماژەمان پێكرد پرۆسەی پەروەردە و فێركردن خۆی كردارێكی گرنگ و هەستیارە، بۆیە پێویستە ئەو پەڕتووكەی بۆ ئەم بوارە دادەنرێت لە بەرزترین پلەی وردیی و پووختیی و لێهاتووییدا بێت، لەسەر بنەمایەكی زانستیی و رێكخراو دامەزرابێت. هەركەس و دەستگایەك كە ئەم ئەركەی پێدەسپێردرێت، پێویستە جگە لە لایەنی تایبەتمەندیی زانستیی بابەتەكە و شارەزایی لە بواری پەروەردە و فێركردن، رەچاوی لایەنی زمانی نووسینەوەی پەڕتووكەكە بكات و شارەزایی لەو بوارەدا هەبێت. كەواتە (هەر چ دەستگایەك بەرپرساریەتیی دانان و پێشخستنی بەرنامەی ئەو خوێندنە دادەنێت پێویستە بە پلەی یەكەم بە پسپۆڕی زانستیی زمان پشت ببەستێت.)(محوی و معروف: ٢٠١٦: ١٣٢). ئەمەش هۆكارەكەی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، كە زمانی پەڕتووكی خوێندن لایەنێكی گرنگە، پێویستە لەكاتی دانانی پەڕتووكەكەدا، بە وردیی رەچاوی ئەم لایەنە بكرێت، تاوەكو پەڕتووكەكە لەلایەنی زمانەوە شێوازێكی ئاسانی هەبێت، بابەتەكانی بەباشی پێشكەشبكرێن. زانیارییەكان تیایدا پلە بە پلە پێشكەشبكرێن، واتە لە ئاسانەوە بەرەو گرانتر دەستپێبكات، لەگەڵ ئاستی زمانی قوتابیی دا بگونجێت. (بشیری: ٢٠١٥: ٦٨)

زۆر رێگە هەن بۆ دانانی پەڕتووكی خوێندن، پسپۆڕانی ئەم بوارە سێ رێگەی سەرەكییان دەستنیشانكردووە: (مرعی و الحیلە: ٢٠٠٤: ٣١١-٣١٢)

یەکەم: رێگەی راسپاردن(تەکلیف):

بەپێی ئەم رێگەیە، لایەنی پەیوەندییدار داوا لە کەسێك یان چەند کەسێك دەکات، بۆ ئەوەی پەرتووکێکی دیارییکراو، یان چەند پەرتووکێکی دیارییکراوی خوێندن، دابنێن و لە ماوەیەکی دیاریکراودا ئامادەی بکەن، بە مەرجێك دانانی کتێبەکە لەژێر رۆشنایی پرۆگرامی بریارلێدراوی وڵات دا بێت، لە خاڵە گشتییەکانی دەرنەچێت. لە بەرامبەردا کەسەکە پاداشتێک (هەقدەستێک) وەردەگرێت.

لایەنی ئەرێنیی ئەم رێگەیە:

لایەنی ئەرێنیی ئەم شێوازە ئەوەیە، کە شێوازێکی خێرایە و بوار بۆ لایەنی پەیوەندییدار دەڕەخسێنێت، کە ئەو خۆی کەسەکان دەستنیشان بکات.

کەموکووڕییەکانی ئەم رێگەیە: هەندێکجار وا رێکدەکەوێت، هەڵبژاردنی کەسەکە سەرکەوتوو نەبێت، چونکە جاری وا هەیە بەتەنیا پشتبەستن بە ناوبانگی ئەو کەسەی بۆ ئەم کارە دەستنیشاندەکرێت، یان شوێنی کەسەکە لە ناوەندەکانی بەڕێوەبردن دا، بۆ هەڵبژاردنی کەسی شیاو بۆ ئەم پرۆسەیە بەس نییە.

دووەم: رێگەی راگەیاندنی ئاشکرا یان کێبڕکێ:

ئەمە رێگەیەکی باوە، لایەنی پەیوەندییدار، بۆ نموونە وەزارەتی پەروەردە، کێبرکێیەك رادەگەیێنێت بۆ دانانی پەرتووکێکی خوێندن. لە بەرامبەریشدا پاداشتێک بۆ ئەو کەسەی لە کێبڕکێیەکە سەردەکەوێت دیارییدەکات. لە راگەیاندنەکەدا هەموو لایەنەکانی کتێبەکە رادەگەیەنرێت، وەک مەرج و جۆری کتێبەکە.

لایەنی ئەرێنیی ئەم رێگەیە: ئەم رێگەیە رێگایەکی بابەتییە، هیچ جۆرە دڵدانەوە و خزمایەتییەکی تێدا نییە، لەبەر ئەوەی دانەری کتێبەکان ناسراو نین و کارەکە بە نهێنیی جێبەجێدەکرێت.

کەموکووڕییەکانی ئەم رێگایە: یەکێك لە کەموکووڕییەکانی ئەم رێگایە ئەوەیە، دەشێت لەکاتی هەڵسەنگاندنی پەرتووکەکە و هەڵبژاردنی راسترینەکەدا لایەنگریی هەبێت.

سێیەم: رێگەی لێژنەکان: بەپێی ئەم رێگەیە لایەنی پەیوەندییدار هەوڵدەدات بۆ هەموو قۆناغەکانی بنەڕەتیی و ئامادەیی، بە مەبەستی دانانی پەرتووکی خوێندن کۆمەڵێك لێژنە پێکبهێنێت.

کەموکووڕییەکانی ئەم رێگەیە: ئەوەیە کە بۆ ئەنجامدانی پرۆسەکە کاتێکی زۆری پێویستە. هەروەها هەندێکجار ئەو پەرتووکەی بەرهەمهاتووە، لە ئاستی پێویستدا نییە. چونکە سرووشتی بابەتی لێژنە و لێژنەکاریی وایە، هەستیاریی دەکەوێتە نێوان دانەری کتێبەکان.

٤/١ هەڵسەنگاندنی لایەنەکانی پەرتووکی خوێندن: پەرتووکی خوێندن بە تەواویی نوێنەرایەتیی پرۆگرامی خوێندن لە سیستمی پەروەردەی وڵاتانی جیهان دا دەکات، ئەم پەرتووکانەش تایبەتمەندێتیی خۆیان هەیە. بەوەی کە هەر قۆناغێکی خوێندن و هەر بابەتێکی زانستیی تایبەت، کۆمەڵێك پێوەری تایبەتی لەخۆگرتووە، پێویستە ئەم پێوەرانە لە پەرتووکەکانی تایبەت بەو قۆناغە یان تایبەت بەو بابەتە زانستییە، رەنگیدابێتەوە و پەیڕەوی پێوەرەکانی کردبێت.

پەرتووکی خوێندن رۆڵێکی زۆر کاریگەری لە ئاراستەکردنی کۆمەڵگا و پرۆسەی پەروەردە و فێرکردن دا هەیە، بۆیە دەبێ بەردەوام هەڵسەنگاندن بۆ ئەم جۆرە پەرتووکانە بکرێت، لایەنی چاك و خراپیی پەرتووکەکان بخرێنەڕوو، بە ئامانجی باشترکردنی پرۆگرامی خوێندن، لەم بارەیەوە پێویستە هەڵسەنگاندنەکان هەمەلایەنە

بـن. بـە واتـای ئـەوەی هەمـوو لایەنەکانـی پەڕتووکەکـە بگرێتـەوە. هـەر لایەنێکیـش لـەو لایەنانـەی هەڵسـەنگاندنی بـۆ دەکرێـت، پێویسـتی بـە پسـپۆڕیی تایبـەت هەیـە. چونکـە لایەنـەکان هەمەچەشـنەن و هـەر یەکـەی دەچێتـە بـواری پسـپۆڕییەکی تایبەتـەوە. بەشـێوەیەکی گشـتیی ئـەو لایەنانـەی کـە پێویسـتە هەڵسـەنگاندنیان بـۆ بکرێـت، بریتیـن لـە:

هەڵسەنگاندن بۆ ئامانجەکانی پەڕتووکی خوێندن:

هەڵسـەنگاندنی شـێوەی گشـتیی پەڕتووکـی خوێنـدن: بڕیـار لەسـەر ئـەوە دەدرێـت، کـە تـا چەنـد شـێوەی دەرەکیـی و بەرگـی کتێبەکـە سەرنجڕاکێشـە، تـا چەنـد گونجـان لـە نێـوان ڕەنگـە بەکارهاتووەکانـدا هەیـە.

هەڵسـەنگاندنی لایەنـی چاپەمەنیـی پەڕتووکـی خوێنـدن: ئەمـەش لایەنـی چڕیـی و زۆریـی و کەمیـی وشـەکان دەگرێتـەوە لـە یـەك دێڕدا، لەگـەڵ چەندێتیـی دێڕەکان لـە یـەك لاپـەڕەدا، هەروەهـا جۆرییێتیـی چاپکـردن و جـۆری پـەڕەکان و ڕوونیـی لـەو مەرەکەبـەی بـۆ چاپکـردن بەکارهاتـووە.

هەڵسـەنگاندنی زمانـی پەڕتووکـی خوێنـدن: ئـەم لایەنـە کـە جێـکای بایەخـی ئـەم لێکۆڵینەوەیـە، یەکێکـە لـە لایەنـە هـەرە گرنگـەکان، کـە پێویسـتە بـە تێروتەسـەلیی، هەڵسـەنگاندنی بـۆ بکرێـت، لـەم بـوارەدا، ڕوونیـی و ڕەوانیـی زمـان و بەکارهێنانـی زاراوەی گونجـاو بـۆ تەمەنـە دیاریکراوەکان لەلایـەك، هەڵـەی زمانەوانیـی و ڕێنـووس و هەڵـەی چـاپ لـە لایەکـی تـرەوە، گرنگتریـن بابەتـن، کـە پێویسـتە لەکاتـی هەڵسـەنگاندنی پەڕتووکـی خوێنـدن دا، لەبەرچاوبگیرێـن و گرنگیـی زۆریـان پێبدرێـن.

لایەنـی زانسـتیی پەڕتووکـی خوێنـدن: ئەمـەش لایەنـی ڕاسـتیی و دروسـتیی زانیارییـەکان دەگرێتـەوە، کـە پێویسـتە کەسـی پسـپۆڕ هەڵسـەنگاندنی بـۆ بـکات. (بشـیری: ٢٠١٤: ٧١-٧٢).

سـەرەڕای هەڵسـەنگاندن بـۆ لایەنـی پەروەردەیـی و زانسـتیی پەڕتووکـی خوێنـدن. پێویسـتە هەڵسـەنگێنەری ئـەم جـۆرە پەڕتووکـە، لەکاتـی هەڵسـەنگاندنی زمانـی پەڕتووکەکانـدا، ئـەم لایەنانـە لەبەرچـاو بگریـت. کـە ئـەم لایەنـەش ئامانجـی سـەرەکی ئـەم لێکۆڵینەوەیەیـە، هەوڵدەدەیـن ئـەو لایەنانـە بخەینـەڕوو کـە پێویسـتن لەبەرچاوبگیرێـن سـەبارەت بـە زمانـی نووسـینەوەی پەڕتووکـی خوێنـدن.

- هەڵسەنگاندنی زمانی پەڕتووکی خوێندن:

یەکـەم/زاراوە: ئایـا ئـەم پەڕتووکـە چەنـد زاراوەی نوێـی لەخۆگرتـووە بـە گوێـرەی قوتابیـی، هەروەهـا ژمـارەی دووبارە بوونـەوەی وشـە نوێیـەکان، لـە نـاو پەڕتووکەکـەدا و ڕادەی ئاسـانیی وشـەکان، کـە تـا چەنـد قوتابییـان لێـی تێدەگـەن. لەگـەڵ ئەمەشـدا بەکارهێنانـی زاراوەی زانسـتیی لـە بـوارە زانسـتییە جیاوازەکانـدا شـێواز و ڕێوشـوێنی تایبـەت بەخـۆی هەیـە. چونکـە لـەم بـوارەدا هـەر زانسـتێك زمانێکـی تایبەتیـی هەیـە کـە پێـی دەناسرێتـەوە، ئەمـەش بـە تـەواوی لـە زاراوەکانـی سـەر بـەو زانسـتەدا ڕەنگدەداتـەوە. بۆیـە زاراوەی زانسـتی ڕۆڵـی گرنگـی هەیـە لـە چوارچێـوەی زمانـی نووسـینەوەی زانسـت دا.

گرنگیـی زاراوەی زانسـتیی: زاراوەی زانسـتیی ڕۆڵ و گرنگیـی خـۆی لـە چوارچێـوەی زمانـی زانسـت دا هەیـە؛ بەتایبـەت جـاری وا هەیـە ئەگـەر لـە نووسـینێکدا زاراوەیـەك بەکارهاتبێـت و خوێنـەر واتـا و چەمکـی ئـەو زاراوەیـە نەزانێـت، ئـەوا لـە نووسـینەکە تێنـاگات، بـە پێچەوانـەوە زانینـی واتـای زاراوەکـە تێگەیشـتن ئاسـانتر دەکات. ئـەم بـارە لـە بابەتـی دەقـە فێرکارییـەکان و کتێبـی قوتابخانەکانـدا ئەولاتـرە. بەگشـتیی گرنگییەکانـی

زاراوەی زانستیی بریتین لە:

١- زاراوە بۆ لێکۆڵینەوەی زانستیی بە بنەما دادەنرێت، چونکە نیشانەکانی زانستەکە بە هۆی زاراوەوە نەخشەڕێژ دەکرێن، هەروەها بنەماکانی زانستەکە ڕووندەکاتەوە.

٢- بەهۆی زاراوەوە مامەڵەکردن لەگەڵ چەمکە نوێیەکاندا ئاسان دەبێت، بەتایبەت ئەوانەی کە هیچ هێمایەکیان لە ئینسکلۆپیدیای زمان دا نییە، ئەمە لەلایەك وەرگرتنی ئەم چەمکانە و تێکەڵکردنیان لەگەڵ ڕۆشنبیریی نوێ دا، لەلایەکی تر. بەهۆی زاراوەوە دەتوانرێت لە زانستەکان تێبگەین و پارێزگاریی لێبکرێت و بگوازرێتەوە بۆ نەوەی داهاتوو. (حنان: ٢٠١٦: ٨)

دووەم/ ڕستە: ئەمەش ئەو لایەنە دەگرێتەوە، کە ئایا ئەو ڕستانەی بەکارهاتوون، تا چەند لە ڕووی ڕۆنانەوە (درێژیی و کورتیی)گونجاوون؟ هەروەها ڕادەی ڕوونیی ئەو بیرۆکەی ڕستەکە لەخۆیگرتووە، لەگەڵ پاش و پێشخستنی کەرتە پێکهێنەکانی ڕستەکە، هەموویان بەیەکەوە بابەتی گرنگی هەڵسەنگاندنن، پێویستە هەڵسەنگێنەر لەبەرچاویان بگرێت(جرار: ٢٠٠١: ٧٣-٧٤). سەبارەت بە درێژیی و کورتیی ڕستە، زۆری ژمارەی وشەکان لە پێکهاتی ڕستەکان دا دەبێتە هۆکار بۆ بە گران تێگەیشتن لە دەقەکەدا، ئەمە پێچەوانەکەشی ڕاستە. لەبەر ئەوەی درێژیی ڕستە بەیەکەوە، بەستنی بیرۆکەکان لە خوێنەر داوادەکات، لە هەمان کات دا وا لە خوێنەر دەکات ئامادەنەبێت بۆ ئەم بەیەکەوە بەستنە.)(ابو عمشە: ٢٠١٥: ١١)

هەروەها جۆری ڕستەش کاریگەریی لەسەر ئاسانیی یان گرانیی بۆ تێگەیشتن لە واتای ڕستەکە هەیە، ئەو ڕستانەی کە بە ناو دەستپێدەکەن ئاسانترن بۆ تێگەیشتن، لەو ڕستانەی کە بە فرمان دەستپێدەکەن. (عیاش: ٢٠١٥: ٨٤) هۆکارەکەشی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە ناو بۆ تێگەیشتن لە فرمان ئاسانترە. (ابو عمشە: ٢٠١٥: ١١)

سێیەم/ڕێنووس:

ڕێنووس هەوڵێکی مرۆڤە بۆ تۆمارکردنی دەنگەکانی، پەیوەندی بە زمانەوانییەوە نییە (دەمێکە زمانەوانان ڕێنووسیان لە گێروگرفتەکانی زمانەوانیی جیاکردۆتەوە و ڕێنووسیان لە زمانەوانیی دەرهێناوە... ڕێنووس بووە بە شتێکی کۆمەڵایەتیی و پێکهاتنی عەفەویی لەسەریا، دەمێکە زمانەوانانی جیهان توخنی ڕێنووس ناکەون و، هیچ ڕێبازێکی زمانەوانیی نییە باسی ڕێنووس بکات.)(امین: ٢٠١٦: ژ.٣٦: ٨) ئەوەی گرنگە لەبارەی ڕێنووسەوە ئەوەیە، کە ڕێکەوتنی کۆمەڵگەی لەسەربێت و هەموویان لەسەر جۆرێك یان شێوازێك ڕێکبکەون، جا هەرچۆنێك بێت. بە پێچەوانەوە ئەگەر هات و ڕێنووسی هەر زمانێك ڕێککەوتنی بەکارهێنەرەکانی لەسەر نەبێت، ئەوا هەر یەکە و بە جۆرێك دەنوسێت و دەبێت بە پاشاگەردانیی. ئەم ئەرکەش دەکەوێتە ئەستۆی لایەنی پەیوەندیدار و فەرمیی، پێویستە بە بڕیار لە دامودەزگاکانی حکومەت و قوتابخانە و زانکۆکاندا جێگیر بکرێت.

هەموو ئەو زمانانەی کە ئێستا خراونەتە قاڵبی نووسین و شێوەی نووسینیان هەیە، لە نووسین و وتنی وشەکانیاندا بەدەرنین لە گیروگرفت. هۆکاری ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە (زمان دیاردەیەکی زیندووە، لە ڕادەبەدەر ئاڵۆز و تێکچڕاوە، هەمیشە لە جوڵە و گۆڕاندایە، سروشتێکی سرکی جیوەیی هەیە، نووسین وشك و مەییوو وەستاوە. بۆیە نووسین هەرگیز ناتوانێ پڕ بە پێستی وتنی زمانەکە بێت.)(وریا عمر: ژ٣٦: ٢٠١٦: ٧) بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت ئەم هۆکارە زانستییە ببێتە بیانوو بۆ ئەوەی گرفتەکان زیاتر بکرێن.

ناکرێت لە دەقێکدا شێوازی نووسینی جیاواز هەبێت بۆ تاکە وشەیەك بەتایبەتی لە نووسینی پەڕتووکەکانی خوێندندا، چونکە پەیوەندی بە فێرکردن و تێگەیشتنەوە هەیە، (درووستنووسی لە داڕشتنی زمانی نووسین دا ئاسان تێگەیشتن دێنێتە ئاراوە، بە پەیڕەوکردنی یاسا زمانییەکان، شێوازی نووسین و خوێندنەوە ئاسان دەبێت.)(عبدللە:٢٠١٦: ٢١٢) بەمەش قوتابی ڕێگەکەی بۆ کورتدەبێتەوە و باشتر لە خاڵی ئامانج نزیکدەبێتەوە کە تێگەیشتنە. بە پێچەوانەوە هەڵەی ڕێنووسیی، کارەکەی لێئاڵۆزتر دەکات، چونکە (هەڵەی ڕێنووسیی، تێڕوانینی خراپ و تێنەگەیشتنی واتا و تێکدانی پێڕەوی زمانی لێدەکەوێتەوە، هەربۆیە زۆر گرنگە بە وردی،ی پرۆگرامی خوێندن دابنرێت و بەتەواوی ڕەچاوی هەموو بنەما و یاساکانی ڕێنووسی وشە بکرێت.)(فقێ: ٢٠١٥: ١٤٢)

لەم لایەنەوە د. محمد معروف دوو ڕێگەی سەرەکیی دەستنیشانکردووە بۆ یاسای نووسین و نواندنی یاسا دەنگییەکانی زمان.

نووسینی وشەیی یان مۆرفیمیی.

نووسینی دەنگیی یان فۆنەتیکیی. (فتاح: ٢٠١٠: ٤٨) ڕێگەی دووەم بۆ چەند بەشێك دابەشدەبێت ٢.

بابەتی ڕێنووس بەتایبەتی لە نووسینی دەقە فێرکارییەکان لە پرۆگرامەکانی خوێندندا، پێویستە بە شێوەیەکی یەکگرتوو پەیڕەو بکرێت، دامودەزگا پەیوەندیدارەکان نابێت بە بیانووی ئەوەی کە ڕێنووس بابەتێکی کێشەدارە، لە هەموو زمانەکاندا بوونی هەیە، ڕێگەبدەن هەمەجۆریی و هەمەچەشنیی ڕێنووس لە کتێبی قوتابخانەکاندا بوونی هەبێت، بەتایبەتی لە قۆناغی سەرەتایی، چونکە قوتابیی لەم قۆناغەدا بە ئاسانیی ئەم بابەتەی بۆ لێکنادرێتەوە. ئەوەی تێبینیی دەکرێت (ئەمڕۆ لە کوردستان دا نووسین بە زمانی کوردیی زۆر پەرەیسەندووە، بەتایبەتی لە هەرێمی کوردستانی عیراق دا. خوێندنی هەموو قۆناغەکان ١٢ساڵ بە زمانی کوردییە. نووسینی دامودەستگاکانی حکومەت بە کوردیین. ڕاگەیاندن و ڕۆژنامەوانیی و چاپی کتێب زۆر فراوانبووە، لە دەرەوەی کوردستانیش دام و دەستگای خوێندن و ڕووناکبیریی دامەزراون، بەڵام ڕێنووسی یەکگرتوو لە کایەدا نییە، تەنانەت لەسەرنجدانێکی سەرپێی و بە پەلەش بە بڵاوکراوەکاندا، هەست بەم پشێوی و کەس بە کەس نەبوونە دەکرێت، ئەمە کاریکی نالەباری کردۆتە سەر تەواوی بزوتنەوەی خوێندەواریی و ڕووناکبیریی. بە تایبەتیش لە قوتابخانەکاندا کە قوتابی هەست بە سەرلێشێواویی دەکات.)(حەبیب: ٢٠٠٥: ٦)

چارەسەری گرفتی ڕێنووس و نووسین بە ڕێنووسێکی یەکگرتوو، ئەوەندە کارێکی گران نییە. بەتایبەت لە نووسینی پەڕتووکەکانی خوێندن دا، چونکە ئەم پەڕتووکانە بە فەرمانی فەرمیی وەزارەتی پەروەردە لە

٢- بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:

١- محمد معروف فتاح. لێکۆڵینەوە زمانییەکان، ٢٠١٠

٢- مسعود محمد هەندێ بابەتی زمان و ڕێنووسی کوردی، ٢٠١١

٣- وریا عمر امین، فۆبیای ڕێنووس، ٢٠١٦.

٤- بەدران ئەحمەد حەبیب، ڕێنوسی ییکگرتووی کوردی، ٢٠٠٥

٥- لێژنەی زمان و ئەکادیمیای کوردی، ڕێنوسی کوردی بەپێی بنەما زمانییەکانی ڕێنوس، ٢٠١٧

٦- ڕەفیق سابیر، بە ستاندارد کردنی زمان و ئەلفوبێی کوردی،٢٠١٤

٧- باخان ئەحمەد محمد، دروسنوسی زمانی کوردی، ٢٠٢٠

چاپدەدرێن، بۆیە وەزارەت لە توانایدا هەیە چەند لێژنەیەك بۆ یەکخستنی نووسینەکانی ناو ئەم پەڕتووکانە رابسپێرێت.

چوارەم/خاڵبەندیی: نەك هەر تەنیا دەقی ناو پەڕتووکەکانی خوێندن، بەڵکۆ هەر دەقێکی نوسراو بۆ ئەوەی ئاسان بگات بە گوێگر، پێویستە بنەماکانی نووسین رەچاوبکات، یەکێك لەو بنەمایانەش بریتییە لە نیشانەکانی خاڵبەندیی. بۆ ئەم مەبەستەش پێویستە گرنگییەکی زۆر بە بنەماکانی خاڵبەندیی بدرێت، لە نووسینی ناو کتێب و پرۆگرامەکانی خوێندن دا. چونکە (خاڵبەندیی یەکێکە لە بنەما سەرەکییەکانی پرۆگرام، کە دەبێت بە شێوەیەکی دروست بەکاربهێنرێت، بنەماکانی هەر لە سەرەتاوە بچەسپێنرێت، چونکە ئەکی خاڵبەندیی دروستکردنی پەیوەندییە لە نێوان بیر و لۆژیك دا، ئەگەر بە دروستیی بەکارنەهێنرا ئەوا تەم و مژ و لێلیی واتایی دێنێتە ئاراوە.)(عبداللە: ٢٠١٦: ٢١٣) لە قسەکردندا کۆمەڵێك هۆکار هەن یارمەتییدەرن بۆ ئەوەی پەیامی نێرەر باشتر و روونتر و خێراتر بگات بە وەرگر، وەك هێز و ئاواز و تۆن و وەستان... تد، ئەمانە لە کاتی قسەکردندا لە هەموو زمانەکاندا بونیان هەیە، (قسەکەری هەر زمانێ لەکاتی قسەکردندا وشە و رستەکانی خۆی بە رەوتێکی ئاسۆیی رێك لە زارەوە دەرناهێنێ، بەڵکو بەردەوام لە بەرزیی و نزمیی دا دەبن... لە زانستی زمان دا بۆ هەر جۆرە (هەڵس) و (کەوتێك) نیشانەیەك دانراوە، بەکاردەهێنرێت لەکاتی شیکردنەوەی زمان و دەرخستنی ئەو لایەنانەی لە نووسینی ئاساییدا پشتگوێخراون، بۆ نموونە هەڵسێکی لەپڕ، کەوتێکی لەسەرخۆ، وەستانێکی زۆر کورت، وەستانێکی تەواو... هتد) (ئەمین: ٢٠٠٢: ٢٦٤) ئەم هەڵس و کەوت و وەستان و هێز و ئاوازانە لە قسەکردندا کێشە دروستناکەن، چونکە قسەکەری هەر زمانێك بە پێی ئەو یاسایانەی لە کۆمەڵگەکە فێریبووە رەچاویان دەکات. بەو پێیەی کە (نووسین دیوی دووەمی قسەکردنە و پەیوەندییەکی پتەوی لەگەڵیدا هەیە.)(فتاح: ٢٠١٠: ٤١) دەنگەکان لە رێگەی ئەلفوبێوە تۆماردەکرێن و، هەر دەنگێك وێنەی تایبەتی خۆی بۆ دەستنیشان دەکرێت. هەرچی وەستان و هێز و ئاواز و هەموو فۆنیمە ناکەرتییەکانی ترن، لە رێگەی چەند نیشانەیەکی خاڵبەندییەوە رێکدەخرێن. نیشانەکانی خاڵبەندیی هۆکارن بۆ روونیی و رەوانیی لە نووسین دا، (هەر ئێك خودان پەیامەکا تایبەتە، کو ل دەمێ خواندنا تێکستێ ژ لایێ خواندەڤانیڤە دهێتە وەرگرتن.)(محمد و رەجەب: ٢٠٢٠: ١٥٦)

هەر دەقێك بەوردیی رەچاوی نیشانەکانی خاڵبەندیی کردبێت، ئەوا تێگەیشتن لێی ئاسانترە و پەیوەندیی نێوان بیرە دەربڕاوەکان روونترە، چونکە (خاڵبەندیی کۆمەڵێك ئەرکی لە نووسین دا هەیە، لە هەموویان گرنگتر رێکخستنی پەیوەندیی لۆژیکیی بیرەکانە.)(حسین: ٢٠١٥: ٣١٥) بە پێچەوانەوە بەهەڵە بەکارهێنانی هێماکانی خاڵبەندیی یان بەکارنەهێنانیان، جگە لە دروستکردنی تەمومژیی، زۆر جار واتای پێچەوانە دەگەیەنێت، بۆیە (ئەگەر بە هەڵە بەکاربهێنرێت، یان زناکێك لە شوێنێکی نادروستدا دابنرێت، دەکرێت بەتەواوەتیی مانای رستەکە بگۆڕێت یان پێچەوانە بکاتەوە، تەنانەت رستەکەش بکاتە شتێکی بێ مانا.) (قارەمان: ٢٠٢٠: ٦). بەکارهێنانی بەهەڵەی نیشانەکانی خاڵبەندیی لە چەندین هەڵوێستدا کاریگەریی لەسەر بڕیارەکان هەبووە، نموونەی لەم شێوەیە لە مێژوودا زۆرن.٣

٣ - دەگێڕنەوە کاتی خۆی سزار ئەلیکساندەری سێیەم لە فەرمانێکدا بڕیاری دوورخستنەوەی هەتا مردنی بۆ پیاوێك دەرکرد بوو گوتبووی (بەخشین نەکردەیە، بۆ سیبیریا دووری بخەنەوە) کەچی سیزارینا ماریای ژنی بە گۆڕینی شوێنی فاریزەکە لە نووسینەکەدا گیانی ئەو پیاوەی لە مردن رزگارکردبوو، کە بەم شێوەیەی نوسیبوو (بەخشین، نەکردەیە بۆ سیبیریا دوری بخەنەوە)(جوتبار فارەمان: ٢٠٢٠: ٧)

لەناو فارسەکانیشدا شتێکی لەم بابەتە هەیە، کاتێك دادوەرێك بڕیارێك بۆ سزادراوێك دەردەکات و دەنوسێت(بەخشین پێویست نییە، لە سێدارە بدرێت) ئەوەی فەرمانەکە دەنوسێتەوە شوێنی فاریزەکە دەگۆڕێت دەبێتە (بەخشین، پێویست نییە لە سێدارە بدرێت). ئەمەش دەبێتە هۆی رزگارکردنی تاوانبارەکە. (هەمان سەرچاوە: ٧)

هەرچەندە خاڵبەندیی بە پێی سرووشتی زمانەکە دەگۆڕێت و، هەر زمانێك کۆمەڵێك هێمای خاڵبەندیی بە پێی سروشتی زمانەکە بەکاردەهێنێت، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا هێماکان تا رادەیەکی زۆر هاوبەشن لە نێوان زمانەکان دا، بە تایبەت ئێستا کە سەردەمی تەکنەلۆجیا و پێشکەوتنە، هەوڵدەدرێت زۆربەی هەرە زۆری هێماکان و بەکارهێنانیان یەکبخرێن لە رێگەی تەختەکلیلی (کیبۆرد) کۆمپیوتەرەوە.

بنەمای خاڵبەندیی (بە شێوەیەکی گشتیی لە دوو بەشی سەرەکیی پێك دێت: یەکەمیان، بریتییە لە کۆمەڵێك هێمای دیار و بەرچاوی خاڵبەندیی وەك: خاڵ، فاریزە (وێرگولیی)، دووخاڵ، فاریزەوخاڵ،... تد. کە زۆرینەی خەڵك سەریان لێدەردەکەن و لێی تێدەگەن. دووەمیان، بریتییە لە کۆمەڵێك رێنمایی لێك جیاکردنەوەی یەکەکانی دەق وەك: پێرستبەندیی، پەرەگرافبەندیی، بەرجەستەکردن... تد. هەرچەندە بۆ ئەوەی دووەمیان هێمای تایبەت بەکارنایەت. بەڵام کۆمەڵێك رێنمایی هەن پەیڕەوکردنیان دەبێتە هۆکاری ئەوەی پەیامەکە روونتر بگات.)(محمد و رجب: ٢٠٢٠: ١٥٦)

بەشی دووەم:

١/٢ پەڕتووکە سەرەتاییەکانی خوێندن لە باشووری کوردستان دا:

لە سەرەتای سەدەی بیستەم و بەتایبەتی دوای یەکەم جەنگی جیهانیی و دامەزراندنی دەوڵەتی عێراق، زۆر هەوڵدرا لە پێناوی بەکوردییکردنی خوێندن لە باشووری کوردستان دا، دوای ئەوەی لە ئەنجامی هاتنەپێشەوەی هەر بارودۆخێکی سیاسیی و هەر داواکارییەکی رۆشنبیر و سەرکردە و ناودارەکانی کورد، بابەتی بەکوردییکردنی خوێندنیش هەنگاوێك بەرەو پێشەوە دەچوو، لەگەڵ ئەمەشدا هەوڵەکان بەردەوامبوون بۆ دەرکردن و دانان و چاپکردنی کتێبی قوتابخانەکان بە زمانی کوردیی، لەم بارەیەوە مێژوونووسان ئاماژە بە چەند کتێبێکی کوردیی دەکەن، وەکو یەکەمین کتێبی قوتابخانە، کە بە زمانی کوردیی دەرچووبێت. دکتۆر مارف خەزنەدار باس لە کتێبێکی کوردیی دەکات لە لایەن ئی. ب. سۆن، کە لەساڵی ١٩١٩ بەناوی (سەرەتای دەستوری زمانی کوردیی) لە بەغداد بڵاوکراوەتەوە. (خەزنەدار: ٢٠٠١: ٤٢). بەڵام ئەوەی جێگای سەرنجە سەبارەت بە یەکەمین پەڕتووکی خوێندن، سەرچاوەکان ئاماژە بە کتێبێکی تر دەکەن بە ناوی (اولەمین قرائەتی کوردی) کە لە لایەن (محمد زکی و محمد باشقە٤)ـەوە نوسراوە. (کاکەسور: ٢٠٠٣: ٢٧) کتێبەکە لە ساڵی ١٩٢٠ لە چاپخانەی حکوومەت چاپکراوە. (سدیق: ٢٠١٩: ٢٥)، بەم پێیە دەتوانین بڵێین کتێبی (ئەوەلەمین قرائەتی کوردی) یەکەم کتێبی چاپکراوی فەرمیی قوتابخانەیە کە لە لاپەڕە ١ تا ١٧ ی تەرخانکراوە بۆپیتە کوردییەکان و دەنگی پیتەکان، هەروەها لە لاپەڕە ١٩دا رێنوێنی تێدایە بۆ مامۆستایان، لە لاپەڕە ٢٠ هوە چوار وانەی راهێنانە لەسەر نووسین و خوێندنەوەی کوردیی. (نەریمان: ١٩٨٦: ٨٧).

دوای ئەم بەروارە، پەیتاپەیتا دانان و وەرگێڕان و بەچاپگەیاندنی کتێبی کوردیی، هەنگاو بە هەنگاو بەرەو پێشەوە دەچێت. پرۆسەی دانان و وەرگێڕان و چاپکردنی پەڕتووکە کوردییەکانی خوێندن، لە قۆناغی دوای دەرچوونی یەکەم کتێب تا ساڵی ١٩٥٨ لە چەند وێستگەیەکدا دەخەینەڕوو. ئەم قۆناغە بەگشتی

٤ - محمد باشقە لە ساڵی ١٨٩٠ لە بەغدا لەدایکبووە، قوتابخانەی ئەلیانسی تەواوکردووە، ساڵی ١٩٢٠ بۆتە مامۆستای قوتابخانەی نموونەیی سەعادەت لە سلێمانی، رەفیق حیلمی لە زۆر شوێندا لە یاداشتەکانی خۆی بە باشە ناوی محمد باشقەی هێناوە. محمد باشقە ٣٨ ساڵ وەزیفەی حکوومەتی بینیوە، دوایین وەزیفەی بریتی بووە لە بەڕێوەبەری چاپەمەنیی لە وەزارەتی ناوەخۆ، لە ساڵی ١٩٥٨ خانەنشین کراوە، لە ١٩٨٠/٦/١ کۆچی دوایی کردووە، زمانەکانی (کوردیی، عەرەبیی، تورکیی، فارسیی، فەڕەنسیی، ئینگلیزیی) بە خوێندن و نووسین و قسەکردن زانیووە. (ر. هاوکاری، ژ (٧٠٠) رۆژی ١٩٨٣/٨/١٨)، (مستەفا نەریمان: ١٩٨٦:٩٦)

ساڵەكانی نێوان هەردوو جەنگی جیهانیی و دوای دووەم جەنگی جیهانیی دەگرێتەوە، كە تیایدا جگە لەوەی یەكەمین كتێبی قوتابخانەكان بەچاپگەیەنرا، چەندین ڕووداوی تری گرنگ لە ئارادابوون، سەبارەت بە دانان و وەرگێڕانی پەڕتووكی خوێندن.

ساڵی ١٩٢٦ و دوو كتێبی كوردیی: سەبارەت بە خوێندنی كوردیی و دەرچوونی كتێبە كوردییەكان، ساڵی ١٩٢٦ بە مێژوویەكی گەشاوە دادەنرێت، ئەمەش لەبەرئەوەی لەم ساڵەدا دوو كتێب بە زمانی كوردیی بەچاپگەیەنران و كەوتنە بەردەستی قوتابیانی كورد وەكو پرۆگرامی خوێندن، كتێبەكانیش بریتی بوون لە:

أ- كتێبی بابەتی مێژوو بەناوی (دروس التاریخ) بابەتەكانی ئەم كتێبە لە (٦٦) لاپەڕەدا خرابوونەڕوو. (سدیق: ٢٠١٩: ٢٦)

ب- لە هەمان ساڵدا كەسێك بەناوی احمد عزیز ئاغا، كتێبێكی ئەلفوبێی بەچاپگەیاندووە، لە دووتوێی (٤٢) لاپەڕەدا، سەرتاپا هەمووی بە كوردیی نوسراوە. (نەریمان: ١٩٨٦: ٨٧)

هەرچەندە لەم قۆناغەدا و پێش دەرچوونی ئەم دوو كتێبەی سەرەوە، دكتۆر محمد كاكەسور، ئاماژە بە كتێبێكی تر دەكات كە لە ساڵی ١٩٢٢ چاپكراوە، بەڵام ئەوەی جێگای سەرنجە هیچ ئاماژەی بەناوی كتێبەكە نەكردووە، تەنیا زانیاری لەبارەی ناوەڕۆكی كتێبەكە خستۆتەڕوو، دەڵێت هێچ پەیوەندی بە ناسیونالیزمی عەرەبییەوە نییە، كە ئەمەش ئاماژەیەكە بۆ ئەوەی ئەم كتێبە لە عەرەبییەوە وەرنەگێڕدراوەتە سەر زمانی كوردیی، بەڵكوو دانەرەكەی هەر بە كوردیی دایناوە، هەروەها دیار نییە كە كتێبەكە بۆ چ پۆلێك یان قۆناغێكی خوێندن دانراوە. (كاكەسور: ٢٠٠٣: ٦٦)

٢/٢ ناوی هەندێك لە كتێب و دانەرەكانیان لەم قۆناغەدا:

١- سەید فەتاح بەرزنجیی و سەید نوری بەرزنجیی لە ساڵی ١٩٢٧ كتێبی خوێندنەوە بۆ پۆلی دووەم و سێیەم و چوارەم، مێژوو بۆ پۆلی سێیەم، حساب بۆ پۆلی چوارەم و مەعلوماتی دین بۆ پۆلی پینجەم ئامادەدەكەن. (نەریمان: ١٩٨٦: ٨٨-٨٩).

٢- لە ساڵی ١٩٢٧دا كتێبی (مختصر صرف و نحوی كودری) لە لایەن سعید صدقی كابانەوە، بۆ پۆلی پێنجەم دانرا. (نەریمان: ١٩٨٦: ٨٨)

٣- لە ساڵی ١٩٢٨ لە لایەن (عبدالله عزیز)هوە كتێبی (ئەشیا) بۆ پۆلی چوارەم و پێنجەمی سەرەتایی دانراوە. دوای ئەم مێژووە لە ساڵی ١٩٢٩ ڕەفیق حیلمی، كتێبی جوگرافیا بۆ پۆلی چوارەمی سەرەتایی دەكاتە كوردیی. (هەمان سەرچاوە: ٢٦)

٤- لە ساڵی ١٩٢٩ (عبدالواحد نوری)، كتێبی ئەشیای بۆ پۆلی چوارەمی سەرەتایی كردووە بە كوردیی، لە هەمان ساڵدا لەلایەن ئەحمەد بەهجەتەوە، هەندەسە بۆ پۆلی چوارەم دانرا (نەریمان: ١٩٨٦: ٩٠)

٥- ئەوەی جێگای سەرنجە، هەر لە ساڵی ١٩٢٩دا كتێبێكی جوگرافیا كراوە بە كوردیی، كە خۆی لە (١٤٣) لاپەڕەدا دەبینێتەوە و بابەتەكانی بریتین لە زانیاریی گرنگ دەربارەی جوگرافیای كیشوەرەكان، هەروەها باس لە بوونی نەوت دەكات لە ناوچەكەدا، بەتایبەتی لە خانەقین و كەركوك دا. (كاكەسور: ٢٠٠٣: ٨٧-٨٨)

بەم شێوەیە لە بیستەكانی سەدەی ڕابردوو كۆمەڵێك كتێبی قوتابخانەكان بە زمانی كوردیی چاپكران، كە ژمارەیان گەیشتە نزیكەی (٢٨) ٥ كتێب. زمانی نووسینی كتێبەكان پڕبوون لە وشەی عەرەبیی، ڕێنووسی

٥ - ئەوەی جێگای تێبینییە ئەوەیە كە مستەفا نەریمان بۆ ساڵانی بیستەكان ئاماژە بە بوونی تەنیا (١٥) **پەڕتووكی خوێندن** دەكات، بەڵام هەر خۆی لە هەمان بابەتدا دەڵێت: لە ساڵی بیستەكاندا (٢٨) كتێب بە چاپگەیێنراوە.

کتێبەکان هیچ نیشانەیەکی لەسەر و ژێری پیتەکان نەبوو، نە سەر و بۆر دانرابوو، نە پیتیش بۆ سەر و بۆرەکان بەکارهێنرابوو. (سدیق: ٢٠١٩: ٢٦)

بەم شێوەیە دوای ساڵانی سییەکان، وێستگەیەکی تر دیتە پێشەوە، سەبارەت بە خوێندنی کوردیی و بە کوردییکردنی پرۆگرامەکان، کە ئەویش بریتییە لە دەیەی سێیەمی سەدەی رابردوو، کە تیایدا چەندین کتێب لە بواری تایبەتمەندیی جیاواز بۆ قوتابیان بە چاپگەیەنران، لە خوارەوە ئاماژە بە هەندێکیان دەکەین:

لە ساڵی ١٩٣٠ کتێبێکی بابەتی مێژوو وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی کوردیی. ئەم کتێبە پێرستێکی هەیە و لە (٨٨) لاپەڕە پێکهاتووە، لە چاپخانەی (نجاح) لە بەغداد چاپکراوە بە مۆری وەزارەتی معاریفی عێراقی. ئەم کتێبە لە لایەن (سعید سدقی و سەید نوری بەرزنجیی و سەید فەتاح بەرزنجیی) وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی کوردیی. زمانی کتێبەکە بریتییە لە کوردییەکی پڕ لە وشەی بێگانە بەتایبەتی عەرەبی. هەروەها ناونیشانی سەر بەرگی کتێبەکە بریتییە لە (دروس التاریخ بە لغتی کوردی). (بیمار: ٢٠٠١: ١٢-١٣)

لە ساڵی ١٩٣٦ چاپی دووەمی کتێبی (جوگرافیای عێراق)، لە لایەن (تەها هاشمیی) دەرچوو، لەگەڵ کتێبی (سەرەتای عیلمی ژمارە)ی رەفیق حیلمی بەزمانی کوردیی. (کاکەسور: ٢٠٠٣: ١٢٢-١٢٣). هەر لەم ساڵەدا مامۆستا (حامد فرج) ئەلفوبێیەکی داناوە و بە چاپیگەیاندووە (نەریمان: ١٩٨٦: ٨٩)

کتێبی سەرەتای جوگرافیا بۆ پۆلی سێیەم و ئەشیا و مەبادی طبیعیات لەلایەن وەرگێڕ (ڕەشید نەجیب)، لە ساڵی ١٩٣٨ بە چاپگەیەنران. (نەریمان: ١٩٨٨: ٢٨٢-٢٩١)

ئەوەی جێگای سەرنجە لەم وێستگەیەی کتێبی قوتابخانەکان لە باشووری کوردستاندا، بە هەمان شێوەی پێشوو کتێبەکان بە زمانێك نوسراونەتەوە، کە پڕییەتی لە وشەی بێگانە. لەم وێسگەیەدا نزیکەی (١٥١) کتێبی فەرمیی قوتابخانەکان چاپکراوە. (سدیق: ٢٠١٩: ٢٦)

لە کۆتاییەکانی دەیەی سییەکاندا، جەنگی جیهانیی دەستپێدەکات و تا نیوەی دەیەی چلەکان دەخایەنێت. بۆیە دەبێت تێبینی ئەوە بکەین، کە لە وێستگەی چلەکانی سەدەی رابردوودا، سەبارەت بە دەرچوونی پەڕتووکی خوێندن بە زمانی کوردیی، سستییەك هەستی پێدەکرێت. ناوی هەندێك لەو کتێبانەی کە لە چلەکان و پەنجاکانی سەدەی رابردوو بە چاپگەیەنران:

١- کتێبێك بەناوی (نصیحە بۆ منداڵان) بۆ پۆلی چوارەمی سەرەتایی لەلایەن (عبدالواحد نوری) یەوە لە ساڵی ١٩٤١ دانراوە.(کاکەسور: ٢٠٠٣: ١٩٤)

٢- هەر لە ساڵانی چلەکاندا ناوی چەند کتێبێکی تر لە لایەن سەرچاوەیەکەوە تۆمارکراون، کە لە وسەردەمە دا بەچاپگەیەنراوون و کەوتوونەتە بەردەستی قوتابیان وەك پرۆگرامی خوێندنی فەرمیی. لەوانە:

ئایین و رووناککردنەوەی بیروهۆش، بۆ پۆلی پێنجەمی سەرەتایی، لەلایەن (فایەق بێکەس) هوە لە ساڵی ١٩٤٦ وەرگێڕدراوە.

کتێبی مێژووی ئێستای وڵات و نەتەوەکەت، بۆ پۆلی شەشەمی سەرەتایی، لەگەڵ مێژووی وڵات و میللەتەکەت بۆ پۆلی چوارەم لەلایەن (ڕەشید نەجیب) لەساڵی ١٩٤٨، وەرگێڕدراوە و بەچاپگەیەنراوە. کتێبێکی تر بەناوی (جوگرافیای ئیپتیدائی تازە) بۆ پۆلی پێنجەم، لەلایەن موسا سەمەد لەساڵی ١٩٤٩ وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی کوردیی و چاپکراوە. (نەریمان: ١٩٨٨: ٢٨٣-٢٩٠)

هەروەها لەساڵانی پەنجاکانیشدا کۆمەڵێك کتێبی قوتابخانەکان بەچاپگەیەنراون، لەم وێستگەیەدا ئەوەی

گرنگە و مایەی تێبینییە کتێبی ئەلفوبێیەکەی مامۆستا (محمد ئەمین باڵدار) ە، کە لە ساڵی ١٩٥١ بەچاپ گەیەنراوە. (سدیق: ٢٠١٩: ٢٧)

هەروەها لە ساڵی ١٩٥٣دا، کتێبێك بەناوی (سەرەتای جوگرافیا) بۆ پۆلی شەشەمی سەرەتایی، لە لایەن (نعمة اللە) وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی کوردیی. (کاکەسور: ٢٠٠٣: ١٢٥)

بەشی سێیەم: چەند تێبینییەک لەسەر پەڕتووکەکانی ئەم قۆناغە:

سەرەتا: وەك لە پێشەوە ئاماژەمان پێکرد، پەڕتووك یەکێکە لە توخمە هەرە گرنك و بنەڕەتییەکانی خوێندن. ئەو کتێبانەی کە لەلایەن خوێندەوار و رۆشنبیرانی کورد ئامادەکرابوون، بۆ ئەم قۆناغە سەرەتایە، بە زمانێك نوسرابوونە کە تازە لە ئەزموونی سەرەتایی خوێدابوو، بۆیە کۆمەڵێك پرسیار دێنە پێشەوە، کە مایەی هەڵوەستە لەسەرکردنن، لەوانە: ئایا پەڕتووکە سەرەتاییەکانی خوێندنی کوردیی، بەپێی مەرجەکانی دانانی پەڕتووکی خوێندن دانراون؟ هەروەها تا چەند پەیڕەوی ئەو بنەما زانستییانەیان کردووە، کە پێویستە لە زمانی نووسینەوەی پەڕتووکی خوێندندا هەبێت؟ئایا زمانی پەڕتووکەکان یاسا و رێساکانی زمانی کوردییان لەڕووی رێزمانەوە جێبەجێکردووە؟ ئەم بەشەی ئەم لێکۆڵینەوەیە هەوڵدەدات لە چوارچێوەی چەند تێبینییێکدا وەڵامی ئەم پرسیارانە بداتەوە.

دیارە مەبەستمان لەم قۆناغە بریتییە لە ماوەی نێوان ساڵی ١٩٢٠ – ١٩٥٨، کە ناومان ناوە قۆناغی سەرەتاکانی بەکوردییکردنی خوێندن تا دەگاتە شۆڕشی ١٤ی تەموزی ١٩٥٨.

١- هەموو ئەو کتێبانەی کە بە پێی سەرچاوەکان خستمانەڕوو، تەرخانکرابوون بۆ قۆناغی سەرەتایی، هەرچەندە بەپێی داواکارییەکانی خەڵك و رۆشنبیرانی کورد لەلایەك، بەند و بڕیارەکانی یاسای زمانە ناوچەییەکان لەلایەکی تر، بڕیار لەسەر ئەوە دراوە، کە زمانی کوردیی ببێت بە زمانی خوێندن لەو ناوچانەی زۆرینەی دانیشتوانەکانی کوردن. بەڵام دیارە نووسەر و دانەری کتێبەکان، زیاتر گرنگیان بە قۆناغی سەرەتایی داوە، وەکو لۆژیکیش هەر بەم شێوەیە دەبێت، کە هەموو شتێکی تازە، یەکەم جار لە قۆناغە سەرەتاییەکانەوە دەستپێدەکات، دواتر پەیتاپەیتا هەموو قۆناغەکانی تر دەگرێتەوە.

٢- کتێبەکانی ئەلفوبێ و هەندێك کتێبی وەك (صرف و نحو) ی لێدەرچێت، ئەوانی تر هەموویان وەرگێڕدراو بوون٦، چونکە لەو قۆناغەدا (پرۆگرامەکانی خوێندن لە هەموو ناوچەکانی عیراقدا وەکیەك بوون، بەبێ رەچاوکردنی جیاوازی ژینگە و زمان، یەکسەر کتێبەکان لە زمانی عەرەبییەوە وەردەگێڕدرانە سەر زمانی کوردی، بە هەموو کێشەکانییەوە، واتە بە هیچ شێوەیەك ژینگە و دەوروبەری منداڵی کورد و زمانەکەی لەبەرچاو نەگیرابوو، لەلایەکی تریشەوە پرۆگرامێکی تایبەت بە خوێندنی زمانی کوردیی و... نەبوو.)(سدیق: ٢٠١٩: ٥٩)

٣- لایەنی دانانی پەڕتووکەکان: لەم قۆناغەدا دانان و وەرگێڕانی پەڕتووکەکانی خوێندن، هەمووی لە رێگەی هەوڵی تاکە کەسییەوە بوون. خوێندەوار و رۆشنبیرانی کورد لە سۆنگەی دڵسۆزی خۆیانەوە بۆ خەمی گۆمەڵگا، ئەم کارانەیان ئەنجامداوە، (بەپێی نەخشە و بەرنامەیەکی دەستنیشانکراو نیشان نەکرابوون، هەر نووسەرێك کتێبێکی هەڵدەبژارد، پاش وەرگێڕان، وەزارەت دەیدا بە چەند شارەزایەک، ئەگەر پەسندکرا، ئەوا چاپدەکرا و ٥٠٠ روپییەی دەدرایە.)(نەریمان: ١٩٨٦: ٩١)

---

٦ - بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە بەرگی پەڕتووکەکان لە وێنەی ژمارە (٢، ٣، ٤) کە لە پاشکۆی ئەم لێکۆڵینەوەیە دانراون.

ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە کتێبەکان بەپێی بنەما زانستییەکانی دانانانی پەڕتووکی خوێندن دانەنراون، چونکە زۆربەی هەرە زۆری پەڕتووکاکان بە لێژنە دانەنراون. جگە لەمەش دانەری کتیبەکان بە فەرمیی لەلایەن وەزارەتی پەروەردەوە رانەسپێردراون٧ و نەخراونەتە ناو پرۆسەی کێبڕکێوە، ئەمەش بە سەرنجدان لە بەرگی پەڕتووکەکان پشتڕاست دەبێتەوە.٨

٤- زمانی نووسینی کتێبەکان بریتییە لە دیالێکتی کوردیی ناوڕاست، لەگەڵ بەکارهێنانی وشە و زاراوە لە دیالێکتەکانی تری زمانی کوردیی دا، لەگەڵ بەکارهێنانی وشەی شێوەزارە ناوچەییەکان.

٥- زمانی کتێبەکان: زۆربەی هەرە زۆری پەڕتووکەکانی خوێندن لەم قۆناغەدا بە زمانێك نوسراونەتەوە، کە پڕیەتی لە وشەی بێگانە، بەتایبەتی عەرەبیی، ئەمەش هۆکارەکەی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە ئەم نەریتە درێژەپێدەری ئەو زمانەیە، کە رۆشنبیرانی حوجرە لە سەردەمی میرنشینی بابان پێیاندەنووسی. بەکارهێنانی وشەی بێگانە (تورکیی، عەرەبیی، فارسیی) بەم ریژە زۆرە بۆ ئەو رۆژگارە بە کەموکووڕی دانەدەنرا، بەڵکو جێگای شانازی و بەهێزی بوو. بۆیە نووسەری کتێبەکان زۆر گرنگییان بەم لایەنە نەداوە، بۆنموونە لە دقێکی ناو پەڕتووکی (درس اشیا) بە ناونیشانی (قورسایی و پاڵەپستوی هەوا)دا، جگە لە دووبارە بوونەوەی هەندێکیان، نزیکەی (١٥) وشەی عەرەبییان بەکارهێناوە. وەك وشەکانی (قورسایی، جسمیکە، اشغال، تأسیریکی، سائلو، جامدیك، ممکنە، یعنی، اما، نوعە، لازمە،اصولە، زەحمەتە، داخل، لەحقیقتدا)٩.

٦- لایەنێکی گرنگی زمانی نووسین بەگشتیی و زمانی پەڕتووکی خوێندن بریتییە لە رێزمانی زمانەکە. کە پەیوەندیی بە یاساکانی زمانەوە هەیە. زمانی پەڕتووکە سەرەتاییەکانی خوێندن لە باشووری کوردستان دا لەرووی ریزمانەوە کەموکووڕی تێدا بەدیدەکرێت، لە هەندێك شوێندا پێشێلی یاسا گشتییەکانی زمانی کوردییان کردوە. هۆکاری ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە ئەو کاتە زمانی کوردیی بەم شێوەیە خزمەت نەکرابوو. لەهەردوو ئاستی مۆرفۆلۆجیی و سینتاکس دا ئەم تێبینیانەی خوارەوە بەدیدەکرێن:

أ- مۆرفۆلۆجیی: ئەوەی پەیوندیی بە ئاستی مۆرفۆلۆجییەوە هەیە بریتییە لە بەکارهێنانی شێوەی جیاواز بۆ مۆرفیم و وشە و زاراوەکان. بەم شێوەیە:

- مۆرفیمی بەردەوامی (دە): پەڕتووکەکان لە ئاستی بەکاهێنانی ئەم مۆرفیمە جیاوازییان هەیە، هەندێکیان لە زۆر شوێن فۆرمی (دە) یان بەکارهێناوە، وەك(دەبینین، دەژین،...تد)١٠. هەروەها هەندیکی تر، بۆ نموونە پەڕتووکی (سەرەتای جوگرافیا) لە هەموو شوێنەکاندا، فۆرمی (ئە) ی بۆ ئەم مۆرفیمە بەکاهێناوە، وەك(ئەبێ، ئەکەین، دائەنیشین،...تد)١١. جاری واش هەیە لە یەك پەڕتووکدا هەردوو شێوە بەکارهاتوون.

- پاشبەندی (دا) و (ا): پەڕتووکەکان هەردوو فۆرمی ئەم پاشبەندەیان بەکارهێناوە. هۆکارەکەش بریتییە لە کاریگەری شێوەزاری ناوچەیی.

لە بەینی هاوین و زستاندا - بەڵام لە زستانا

٧ - ژمارەیەکی کەم لە پەڕتووکەکان لەلایەن دوو یان سێ کەس دانراون ،هەروەها لە لایەن دامەزراوە پەروەردەییەکان رانەسپێردراون،بەڵکو وەزارەتی معارف تەنیا ئەکی چاپکردنەکەی لە ئەستۆ گرتوە.

٨ - بۆ ئەم مەبەستە بڕوانە بەرگی پەڕتووکەکانی (درس اشیا، ١٩٢٨ – تاریخ،١٩٢٨ – معلوماتی دینی، ١٩٣٢ – عیلمی ژمارە، ١٩٣٦ .) لە وێنەکانی (٢، ٣، ٤)، لە پاشکۆی لێکۆڵینەوە.

٩ - بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە وێنەی ژمارە (١)، کە لە پاشکۆی ئەم لێکۆڵینەوەیە دانراوە.

١٠ - دەرس اشیا، ١٩٢٨.

١١ - سەرەتای جوگرافیا، ١٩٣٨.

- مورفیمی (و): ئەم مۆرفیمە لە کوردیی دا، بۆ بەستنەوەی دوو رستە بەکاردێت، پەڕتووکەکان هەردوو فۆڕمی (و، وە) یان لە یەك کاتدا بەکارهێناوە بۆ ئەم مۆرفیمە. وەك:

((١- لە دینی اسلام دا ئەی دوزینەوە. وە ئەو شتە چاك... ٢- خداوەندی عالم لەسەر بعضی پی غەمبەران (صحف) و لەسەر هندیك یان کتابی نازل کرد.))١٢ هۆکاری ئەم بارە بۆ کاریگەربوون بە زمانی عەرەبیی دەگەڕێتەوە.

ب- سینتاکس: هەر زمانێك کۆمەڵێك یاسای سینتاکسی تایبەتیی خۆی هەیە، کە جیاوازە لە هینی زمانەکانی تر. ئەمە بۆ زمانی کوردییش راستە، کە کۆمەڵێك یاسای سینتاکسی تایبەتیی خۆی هەیە. یاساکانیش وەك:

- ریزبوونی کەرستە: زمانی کوردیی لە ریزبوونی کەرستەدا، پەیڕەوی سیستمی (sov) دەکات. ئەم سیستمە لە نووسینی ناو پەڕتووکەکانی خوێندن دا پێشێلکراوە. وەك:

((عراق دەژمێردرێ بەییکەمین ولاتی رووی زەمین لە تجارەتکردنی خورما))١٣

- رێککەوتن: لە پەڕتووکە سەرەتییەکانی خوێندن، دیاردەی هەڵەکردن لە رێککەوتنی کەس و ژمارەی کەرستەکاندا بەدییدەکرێت. وەك:

((ئەم شاخانە لای سەرو و روژهەلاتی کوردستان کەوتوە)).١٤کەوتوون.

٦- لایەنی خاڵبەندیی: ئەوەی سەبارەت بە خاڵبەندیی تێبینیدەکرێت، ئەوەیە، کە بە وردیی پەڕتووکەکان بنەماکانی خاڵبەندییان پەیڕەونەکردووە. تاڕادەیەك لە هەندێکیاندا فاریزە و خاڵ و جووتخاڵ و نیشانەی پرسیار بەکارهاتووە. بەڵام لە هەندێکیاندا لە یەك پەرەگرافدا، هیچ نیشانەیەکی خاڵبەندیی نابینرێ. وەك:

((بو مسلمانان نویژ قوتی بدنە بوهیزی وجود زور بە کە لك دی لە بەرئەمەی کە خواو بی غەمبەر بی خوش بی من زور حەر لە تمیزی و نویژ ئەکەم من روژی پینج فرضە نویژئە کەم و انشاء اللە خوالی مراضی یی.))١٥. ئەوەی شایانی ئاماژەپێکرنە ئەوەیە لە هەندێك لە پەڕتووکەکان نیشانەی پرسیار بە هەڵگەراوەیی نوسراوە.

٧- لایەنی رێنووس: سەبارەت بە رێنووسی پەڕتووکەکان، ئەوەی تێبینیدەکرێت بریتییە لە نووسین بە شێوەی جیاواز، بەواتای ئەوەی هەمان وشە بە هەمان واتا، بەڵام بە فۆرمی جیاواز نوسراون. وەك:

- بزوێنی کورت (ـە): لە هەموو ئەو وشانەی کە عەرەبیین، بزوێنی کورت بەکارنەهاتووە. لە هەمان کاتدا، وشەکان سەر و بۆریان بۆ دانەنراوە. وەك وشەکانی:(محسوسات، وظیفة، معنویات، خریطة... تد)١٦. ئەوی جێگای سەرنجە ئەوەیە، کە لەو قۆناغەدا زمانی کوردیی وێنەی بۆ بزوێنی کورت داناوە و لە نووسینەکانیشدا بەکارهاتووە. چونکە هەر لە نووسینی ناو ئەم پەڕتووکانەدا، بزوێنی کورت وێنەی تایبەتی خۆی هەیە و بەکارهاتووە. وەك:

تەماشایکی دەورو پشتی خوتان بکەن١٧

---

١٢ - معلوماتی دینی، ١٩٣٢، ل٧ و ل٩.

١٣ - سەرەتایەك لە جغرافیای تازە، ١٩٤٣، ل١١

١٤ - سەرەتایەك لە جغرافیای تازە، ١٩٤٢، ل٤

١٥ - معلوماتی دینی ١٩٢٣،ل١٤

١٦ - هەموو ئەو نموونانەی کە لە پەڕتووکەکانی ئەو سەردەمە وەرگیراون، وەکو خۆی بە رێنوسی خویان نوسراونەتەوە. هەروەها لاپەڕەی نموونەکان و ناوی کتێبەکانیش لە پەراوێز ئاماژەی پێکراوە.

١٧ - درس اشیا، ١٩٢٨،ل٥

- (و)، (وو): ئـەم فۆنیمـە، شـێوەی نووسـینەکەی بـە هـەردوو شـێوەی یـەك «واو» و دوو «واو» نـووسراوە لـە هەمـان وشـەدا، وەك: (دو، دوو)١٨

- خاڵێکی تـر کـە مایـەی تێبینیکردنـە ئەوەیـە کـە لـەو قۆناغـەدا ڕێنووسـی کوردیـی (حـەوت) ی بـۆ پیتەکانـی (ۆ - ر – ڵ) بەکارنەهێنـاوە. وەك (بـەلام – بەڵام...تـد).

بۆ نموونـە لـە کتێبـی (سـەرەتای جغرافیا)دا، سـەبارەت بـە جۆراوجـۆری لـە نووسـیندا، نموونـەی زۆر بەدیدەکرێـت. لەوانـە: (أگـر- ئەگـەر، جـون- چـۆن، تاریگ-تاریـك، أم-ئـەم، جە-چـە(چ)، بجوك-بچـوك، دو- دوو).

ئەنجامەکان:

١- سـاڵێ ١٩٢٦ بـە پنتێکـی دیـار و گەشـاوە دادەنرێـت، وێسـتگەیەکی گرنگـە لـە بـارەی سـەرەتاکانی بەکوردییکردنـی خوێنـدن لـە باشـووری کوردسـتان دا. چونکـە لـەم سـاڵەدا دوو پەڕتووکی خوێنـدن دەرچوون.

٢- زمانـی نووسـینەوەی هەمـوو پەڕتووکـەکان لـەم قۆناغـەدا، بریتیبـوون لـە دیالێکتـی کرمانجـی ناوەڕاسـت، لەگـەڵ دەوڵەمەندکردنـی بـە وشـە و زاراوەی دیالێکتەکانـی تـری زمانـی کوردیـی.

٣- کتێبـی قوتابخانـەکان لـە سـەرەتاکانی بەکوردییکردنـی خوێنـدن دا لـە ڕێگـەی هەوڵـی تاکـە کەسـی بـووە، خوێنـدەوار و ڕۆشـنبیرە کـوردەکان لـەو سـەردەمەدا لـە سـۆنگەی دڵسـۆزییان بـۆ کۆمەڵگـە ئـەم کارەیـان بەجێهێنـاوە، بەبـێ ئـەوەی چاوەڕوانـی پاداشـت بکـەن. ئەمـەش ئـەوە دەگەیەنـێ، کـە پەڕتووکـەکان بەپێـی بنەمایەکـی زانسـتیی ئامادەنەکـراون و لەلایـەن لێژنـەی تایبەتمەنـدەوە پێداچونەوەیـان بـۆ نەکـراوە. جگـە لەمـەش هەندێکیـان هـەر لەسـەر ئەرکـی خاوەنەکانیـان بـە چـاپ گەیەنـراون، ئەمـەش بـە سـەرنجدان لـە بەرگـی پەڕتووکـەکان ڕووندەبێتـەوە.

٤- لـەم قۆناغـەدا هەمـوو ئـەو کتێبانـەی وەك پرۆگرامـی خوێنـدن دانـراون یـان چاپکـراون، تایبـەت بـوون بـە قۆناغـی خوێندنـی سـەرەتایی.

٥- کتێبـەکان لـەڕووی زمانـەوە، بەزۆریـی وشـە و زاراوەی بیانییـان تێـدا بەکارهاتـووە، بەتایبەتـی وشـە و زاراوەی عەرەبیـی. جگـە لەمـەش زمانـی نووسـینەوەی پەڕتووکـەکان، لـەڕووی ڕێزمانـەوە لـە هـەردوو ئاسـتی مۆرفۆلۆژیـی و سـینتاکس دا، لـە زۆر شـوێندا لـە بنەمـا و یاسـاکانی کوردیـی لایانـداوە. هەروەهـا پەڕتووکـەکان بەزمانێـك نوسراونەتـەوە کەمـتر لـە زمانـی نووسـینەوەی زانسـت نزیکـە، لـەڕووی زاراوە و بەکارهێنانـی زاراوەی زانسـتیی ...تـد. هەروەهـا زمانـی پەڕتووکـەکان لـەڕووی ڕێنـووس و خاڵبەندییـەوە کەموکـووڕی زۆری تێـدا هەیـە.

١٨ - سەرەتای جغرافیا، ١٩٣٨،ل٢٢.

الكتب الدراسية الأولية في جنوب كردستان ولغتها

الملخص

بعد إندلاع الحرب العالمية الأولى عانت القومية الكردية من الانقسامات على الدول المجاورة ، ومنذ البداية سعت الدول إلى قمع الشعب الكردي، وبالأخص لغتها ذلك أنها أصبحت ممنوعة التداول في غالبية المجالات، وبالأخص مجال التربية والتعليم، مما دفع المثقفون الأكراد لبذل جهودا حثيثة في تكريد الدراسة في جنوب كردستان، وبدأت آلية التكريد في أوائل العشرينات من القرن الماضي بصورة تدريجية ومرت بمراحل عدة، هذه الدراسة تركز على آليات وطرق وضع الكتاب الدراسي الكردي حسب الأسس التربوية، مع الوقوف على سلبيات ونقاط ضعف هذه الطرق، وكذلك تحديد بدايات تكريد الدراسة عبر مراحلها، مع بيان أساليب وضع الكتب الدراسية الكردية الأولية، ومن ثم حاولنا تحليل نماذج مأخوذة من هذه الكتب.

الكلمات المفاتيح: تكريد الدراسة، الكتاب الدراسي، اللغة العلمية للكتابة، المصطلح العلمي، التقييم.

Primary Textbooks in the North of Kurdistan and The Language of the Textbooks

Abstract

Because, after First World War, Kurdish home was distributed among surrounding countries, there was an attempt to annihilate them. They started from language as it was prohibited in most of the fields such as Education and Teaching. So, as a reaction, there have been a lot of tries by intellectuals to make the Kurdish language a medium of instruction in the south of Kurdistan.

At first, in the second decade of the last century, the effort was very slow, and it passed through some stages. This study is devoted to this subject, and it tries to state the methods of setting the textbooks according to the educational elements. It also shows the positive aspects and weaknesses of the methods. The first stages of studying are gradually determined, with the quality and method of setting the primary textbooks in detail. Later, some texts of the primary textbooks are analyzed.

Keywords: Kurdization, Textbooks, Language of writing Science, scientific dialects, Assessment.

لیستی سەرچاوەکان:

حەسەن پور. ئەمیر (٢٠١٥)، سەدەیەك خەبات لە پێناوی زمانی کوردیدا، بنکەی ژین.

محمد. باخان احمد (٢٠٢٠)، دروستنوسی زمانی کوردی، چاپی دووەم، سەنتەری کوردۆلۆجی.

حبیب. بەدران احمد (٢٠٠٥)، رێنووسی یەکگرتوی کوردی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی دووەم، هەولێر.

سابیر. رەفیق (٢٠١٤)، بە ستانداردکردنی زمان و ئەلف وبێی کوردی، چاپخانەی تاران، چاپی دووەم.

سدیق. سنور صباح (٢٠١٩)، خوێندنی فەرمی لە شاری هەولێر (١٩٥٨- ١٩٨٠)، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

حسین. شیلان عمر (٢٠١٦)، بنەما پەروەردەییەکان لە پرۆگرامی خوێندنی کوردیدا، ئێستای پرۆگرامەکان و تێڕوانینیان بۆ داهاتو، توێژینەوەکانی یەکەمین کۆنفرانسی پرۆگرامەکان هەولێر. تشریتی دووەم ٢٠١٦.

حسەین. شیلان عمر (٢٠١٥)، هەڵسەنگاندنی درۆستەی کۆزانیاری پرۆگرامی خوێندنی قۆناغی بنەڕەتی خوێندنی کوردی وەك نموونە، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، ژمارە ( )

بیمار. عبدالرزاق (٢٠٠١)، ئەم کتێبە، گۆڤاری رەنگین، ژمارە (١٥٥)، ١٤ی کانونی یەکەم (٢٠٠١).

پەتی. عمر ابراهیم عزیز و باجەلانی. فتطمة رشید حسن باجەلانی (٢٠١٦)، هەڵسەنگاندنی پەرتوکی خوێندنی کوردی پۆلی یەکەم و بەراوردکردنی لەڕووی شێوە و ناوەرۆك بە پەڕتووکی (ئەلف و بێ نۆی) ی ئیبراهیم باڵدار، ئێستای پرۆگرامەکان و تێڕوانینیان بۆ داهاتو، توێژینەوەکانی یەکەمین کۆنفرانسی پرۆگرامەکان هەولێر. تشریتی دووەم ٢٠١٦.

عارف. کارزان محمد و ئازاد. کوردستان محمد (٢٠١٨)، هەڵسەنگاندنی پەرتووکی بابەتە کۆمەڵایەتییەکان بۆ پۆلی نۆی بنەڕەتی لە دیدی مامۆستایانەو، گۆڤاری توێژە، بەرگی (١)، ژمارە (٢)، پایزی (٢٠١٨).

لێژنەی زمان لە ئەکادیمیای کوردی (٢٠١٧)، ڕێنووسی کوردی بەپێی بنەما زانستییەکانی ڕێنووس، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژمارە (٣٧)، (٢٠١٧).

خەزنەدار. مارف (٢٠٠١)، مێژووی ئەدەبی کوردی - بەرگی یەکەم لە سەرەتاوە تا سەدەی چوارەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، چاپی یەکەم، هەولێر.

کاکەسور. محمد عبداللە (٢٠٠٣)، گەشەکردنی خوێندنی فەرمی لە لیواکانی کوردستانی عیڕاقدا (١٩٢١-١٩٥٣)، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سەلاحەدین، کۆلێژی ئاداب.

فتاح. محمد معروف (٢٠١٠)، لێکۆڵینەوە زمانییەکان، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریان، چاپی یەکەم، هەولێر.

قارەمان. جوتیار (٢٠٢٠)، خاڵبەندی بەکارهێنانی ڕێساکانی لە نووسیندا، ناوەندی رەها بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، چاپی یەکەم (٢٠٢٠).

محمد. سلێمان هشیار و رەجەب. سلێمان اسماعیل (٢٠٢٠)، شرۆڤەکرن و چارەسەریا شاشیێن خاڵبەندیێ و رینڤیسیێ د زمانێ راگەهاندنێدا (رۆژناما ئەڤرو وەك نموونە)، گۆڤارا زانکۆیا دهوك، پەرپەندا (٢٣)، ژمارە(٢) (زانستێن مرۆڤایەتی و کۆمەڵناسی).

محوی. محمدی و معروف. عبدالجبار مستەفا (٢٠١٦)، خوێندنی کوردی لە چێوەی بەڵگەنامەی پرۆگرامدا، توێژینەوەکانی یەکەمین کۆنفرانسی پرۆگرامەکان هەولێر. تشریتی دووەم ٢٠١٦.

محمد. مسعود (٢٠١١)، هەندێ بابەتی زمان و ڕێنووسی کوردی، چاپخانەی ئاراس، چاپی یەکەم، هەولێر.

نەریمان. مصطفی (١٩٨٦)، کتێبی کوردی قوتابخانەکانمان، گۆڤاری رۆشنبیری نوێ، ژمارە (١١٠).

عبدللە. مهاباد کامل (٢٠١٦)، کۆزانیاری زمانی پرۆگرامی خوێندنی زمانی کوردیی ئێستای پرۆگرامەکان و تێڕوانینیان بۆ داهاتو، توێژینەوەکانی یەکەمین کۆنفرانسی پرۆگرامەکان هەولێر. تشریتی دووەم ٢٠١٦.

فەقێ. هەوار عمر (٢٠١٥)، بنەماکانی زمانی پەروەردەییی لە پرۆگرامی خوێندندا (خوێندنی زمانی کوردیی وەك نمونە)، نامەی ماجستێر، زانکۆی سلێمانی، فاکەڵتی زانستە مرۆڤایەتییەکان، سکوڵی زمان.

امین. وریا عمر (٢٠١٦)، فۆبیای نووسین، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژمارە (٣٦)، ساڵی (٢٠١٦).

سەرەچاوە عەرەبییەکان:

ابو عمشة، خالد حسين (٢٠١٥)، المقروئية ماهيتها وكيفية قياسها، شبكة الالوكة، الرياض.www.alukoh.net

بشيرى، صبرينة (٢٠١٥)، مستوى جودة الكتاب اللغة العربية المقرر على تلاميذ المرحلة الرابعة ابتدائي من وجهة نظر مشرفي ومعلمي المرحلة، جامعة محمد خيضر بسكرة، كلية العلوم الانستنية و الاجتماعية، قسم علوم الاجتماعي، شعبة علوم التربية.

جوارانة، محمد سليمان (٢٠٠٨)، مستوى قراءة كتاب التربية الاجتماعية و الوطنية للصف الرابع الاساسى في الاردن , المجلة الاردنيةفي العلوم التربوية، ٢ (٤).

حثروبي، محمد الصالح(١٩٩٧)، نموذج التدريس: اسسه والتطبيقاته، عين مليلة، جزائر، دار الهدى.

حلس، داود درويش (٢٠٠٧)، معاير جودة الكتاب المدرسي ومواصفاته للتلاميذ المرحلة الاساسية الدنيا، بحث مقدم لمؤتمر جودة التليم العام، الجامعة الاسلامية , كلية التربية.

خنان، بلخيري (٢٠١٥)، اللغة الاعلامية دراسة نقدية، رسالة ماجستير، جامعة العربي ابن مهيدي ام البواقي

عياش، يحيى باسم يحيى(٢٠١٥)، انقرائية الاخبار في الصحف الفلسطينية الالترونية، الجامعة الاسلامية بغزة، كلية الاداب، قسم الصحافة والاعلام.

اللقانى، احمد واخرون (١٩٨٦)، طرق تدريس المواد الاجتماعية، كلية التربية، جامعة عين الشمس، القاهرة.

مرعى، توفيق احمد و الحيلة، محمود محمد (٢٠٠٤)، المناهج التربوية الحديثة و مفاهيمها و عناصرها و اسسها و عملياتها، ط ٣، دار المسيرة للنشر و التوزيع و الطباعة، عمان - الاردن.

هندام، يحيى و جابر، جابر (١٩٧٨)، المنهج، الدار النهضة العربية، القاهرة.

الوطبان، عبدالعزيز بن رشيد عبدالعزيز (٢٠١٩)، مستوى مقروئية الصور فى كتاب لغتي الجميلة للصف الرابع الابتدائي، مجلة جامعة القيوم للعلوم التربوية و النفسية، عدد الثالث العشر - جزء الاول.

سەرچاوەی نموونەکان:

محمد زكى امين، تاريخ بۆ صنفى پنجەمى ابتداى(١٩٢٨).

رفيق حلمى، سەرەتاى علمى ژمارە(١٩٣٨)، بەرگى دوەم، چاپخانەى فنيه.

سيد نورى برزنجى و سيد فتاح برزنجى، معلومات دينى لەسەر مذهبى امام شافعى(١٩٣٢)، جزئى يەكەمين، چاپخانەى (دنكور)چاپى دووەمين.

عزيز سامى و ابراهيم شوكت، سەتايەك لە جغرافياى تازە بۆ پۆلى چوارەمى ساوايان،(١٩٤٢)، وەرگێڕى ع.و:نورى، چاپخانەى حكومى - بغدا.

عبدالله عزيز، درس اشيا، (١٩٢٨). چاپخانەى دار السلام-

پاشكۆی لێكۆڵینەوە:

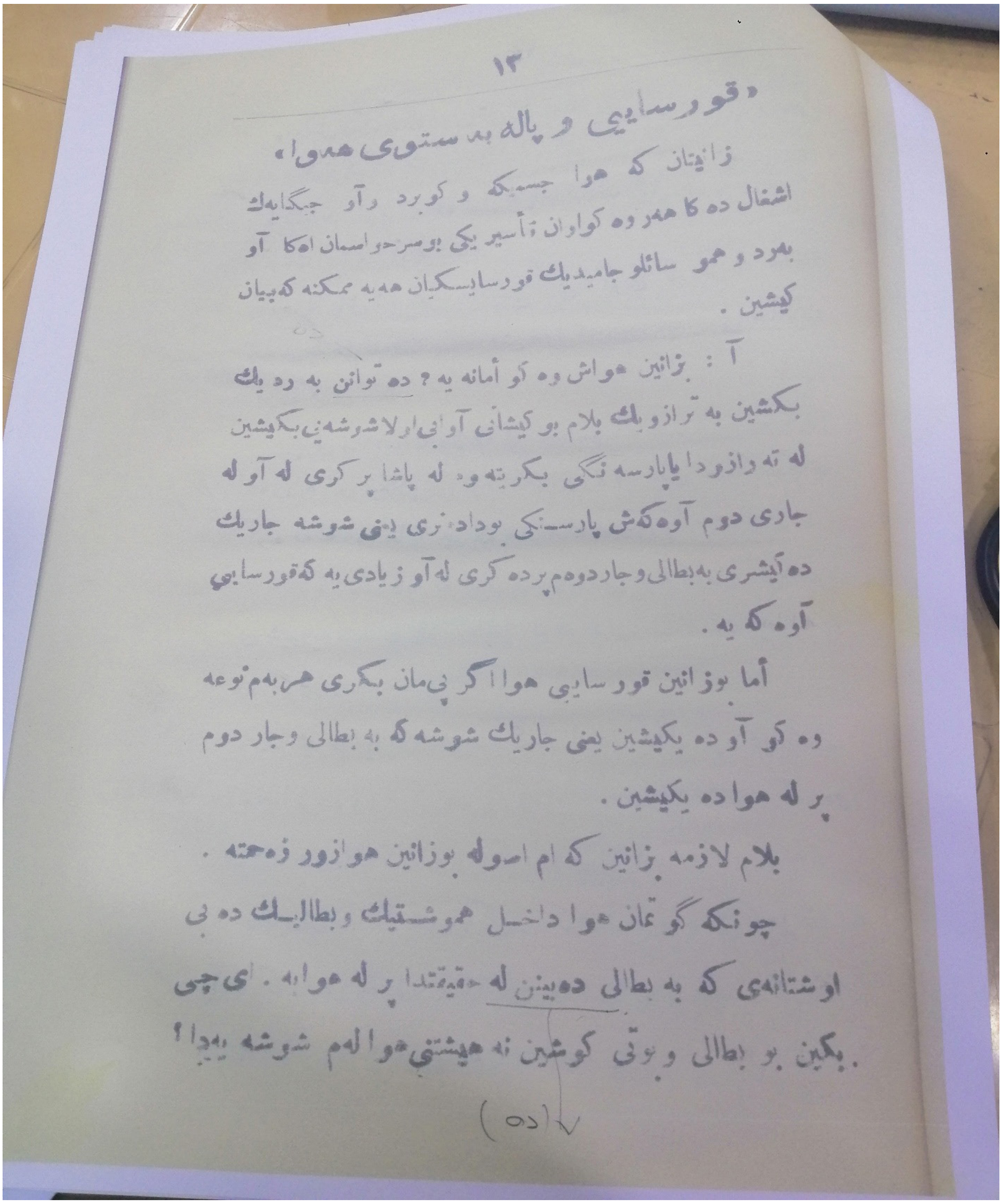

١٣

«قورسایی و پالە بە ستوی هەوا»

زانیتان کە هوا جسمیکە و کوبرد وآو جیگایەك اشغال دەکا هەروەکوا ان ئاسیر یکی بوسرحواسمان اەکا آو بهرد وهمو سائلو جامیدیك قورسایسکیان هەیە ممکنە کەبیان کیشین .

آ : بزانین هواش وەکو أمانە یە ؟ دە توانن بە ردیك بکشین بە ترازویك بلام بو کیشانی آوابی اولا شوشەیی بکیشین لە تەرازودا یاپارسەنگی بکریتەوە لە پاشا پر کری لە آو لە جاری دوم آوەکەش پارسەنگی بوداەنری یعنی شوشە جاریك دەکیشری بەبطالی وجاردوەم پردەکری لەآو زیادی یە کەقورسایی آوەکە یە .

أما بوزانین قورسایی هوا اگر پیمان بکری هربەم نوعە وەکو آو دەیکیشین یعنی جاریك شوشە کە بە بطالی وجار دوم پر لە هوا دەیکیشین .

بلام لازمە بزانین کە ام اصولە بوزانین هوا زور زەحمتە .

چونکە گومان هوا داخل هموشتیك وبطالیك دەبی اوشتانەی کە بە بطالی دەبینن لە حقیقتدا پر لە هوایە . ای چی بکین بو بطالی وبوتی کوشین نەهیشتنی هوالەم شوشە یەدا ؟ .

(٥١)

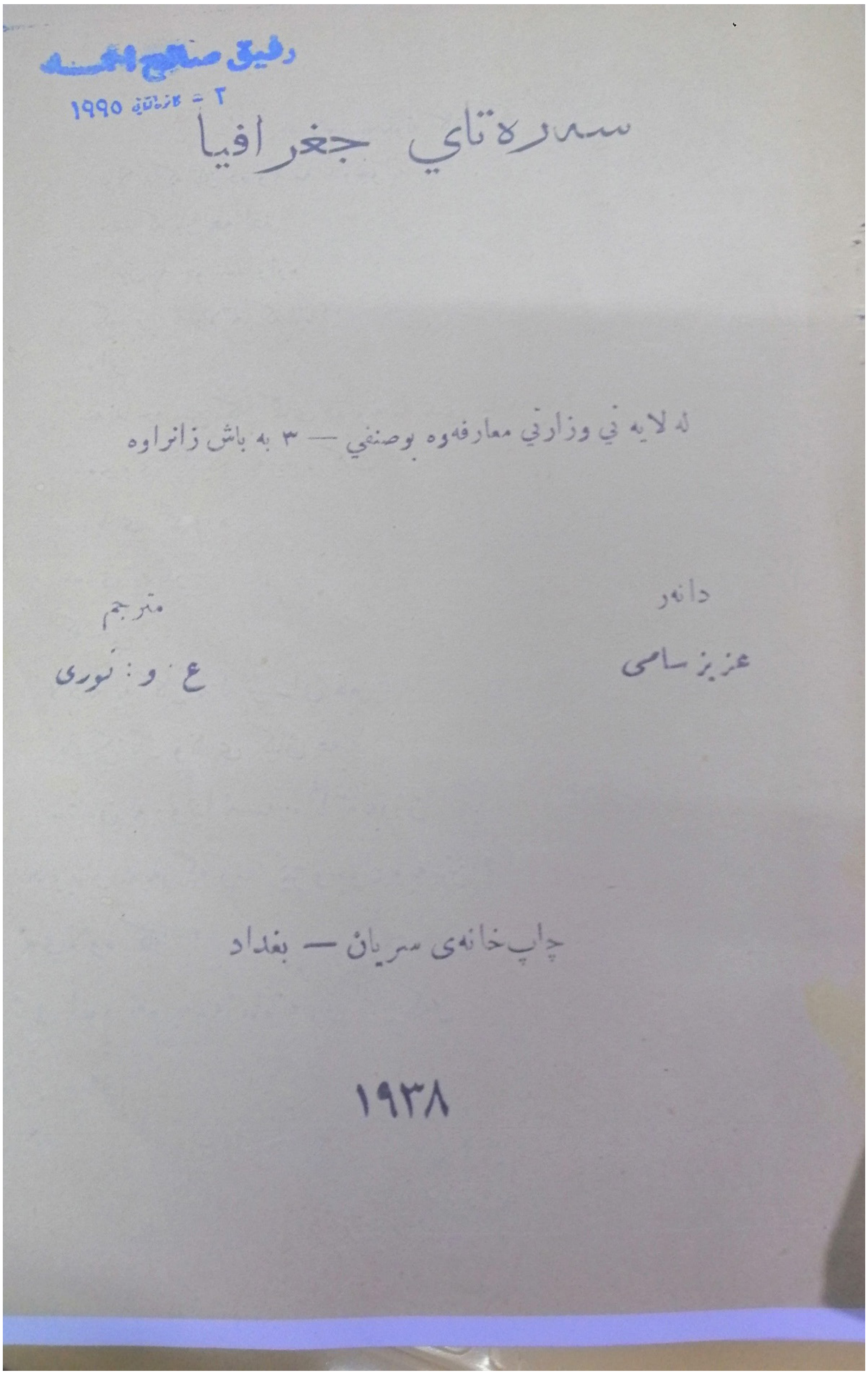

رفيق صالح احمد

سەرەتاي جغرافيا

لە لايەني وزارتي معارفەوە بو صنفي — ٣ بە باش زانراوە

دانەر
عزيز سامي

مترجم
ع . و . نوري

چاپخانەی سریان — بغداد

١٩٣٨

وێنەی (١) :

وێنەی دقێکی ناو پەرتووکی (درس أشیا) یە لە لاپەڕە (١٣)، بەناونیشانی (قورسایی و پالەپەستۆی هەوا) ، کە نزیکەی (١٥) وشەی عەرەبی تێدا بەکارهاتوە.

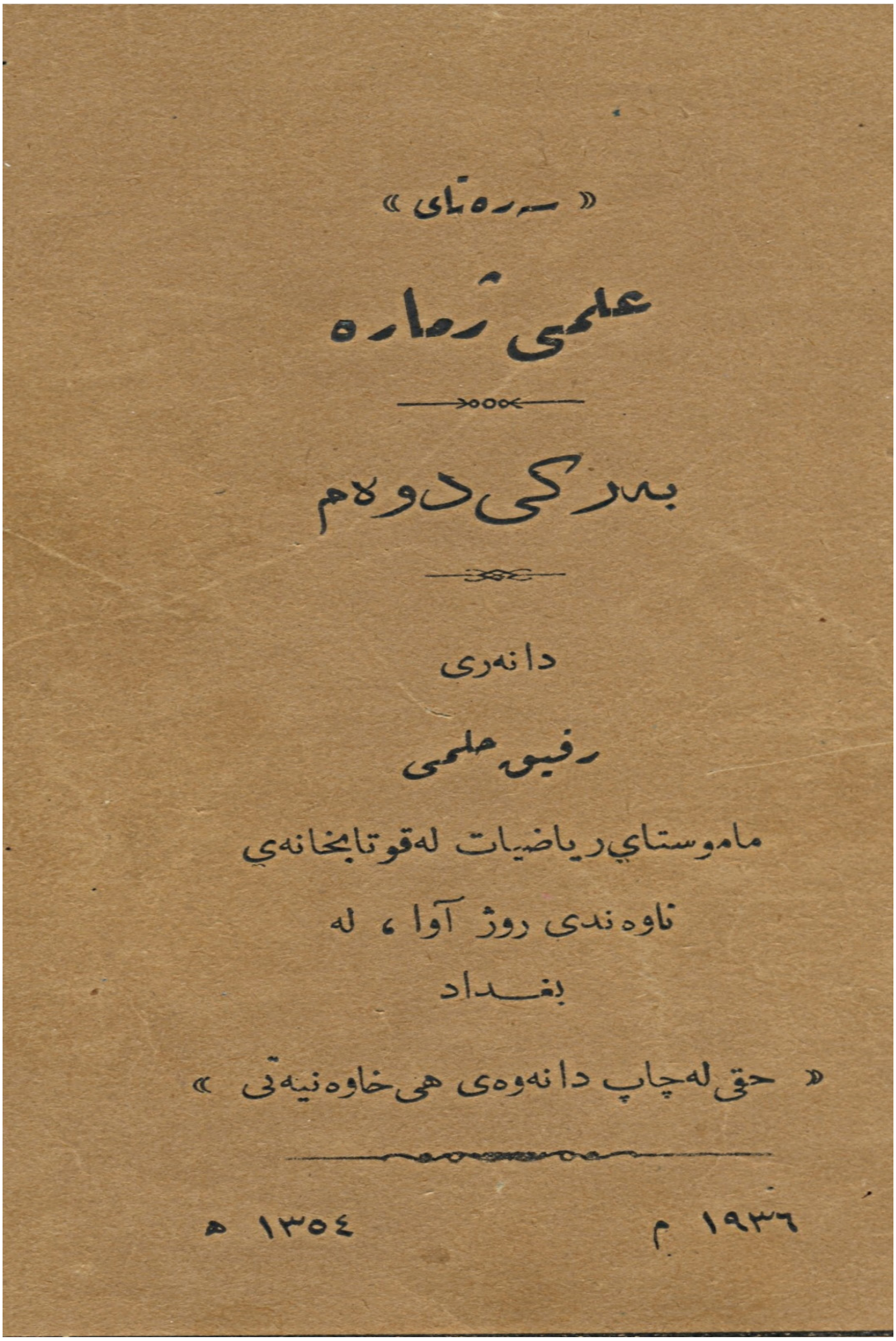

«سەرەتای»

علمی ژمارە

بەرگی دوەم

دانەری

رفیق حلمی

ماموستاي رياضيات لەقوتابخانەي

ناوەندی روژ آوا، لە

بغداد

«حقی لەچاپ دانەوەی هی خاوەنیەتی»

١٩٣٦ م ١٣٥٤ ه

وێنەی (٢):

وێنەی بەرگی پەڕتووکی (سەرەتای جغرافیا) یە، کە لەساڵی (١٩٣٨) لە لایەن (ع.و: نوری) وەگێڕدراوە.

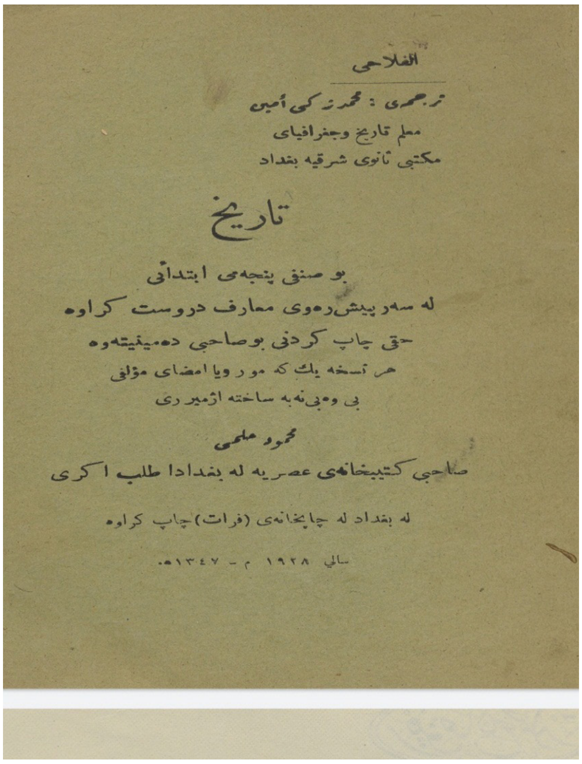

الفلاحی

ترجمەی : محمد زکی أمین
معلم تاریخ وجغرافیای
مکتبی ثانوی شرقیە بغداد

تاریخ

بو صنفی پنجەمی ابتدائی
لە سەر پیش رەوی معارف دروست کراوە
حقی چاپ کردنی بو صاحبی دەمینیتەوە
هر نسخە یك کە مور ویا امضای مؤلفی
بی وە بی نە بە ساختە اژمیر ری

محمود حلمی
صاحبی کتیبخانەی عصریە لە بغدادا طلب اکری

لە بغداد لە چاپخانەی (فرات) چاپ کراوە

سالی ١٩٢٨ م - ١٣٤٧ھ.

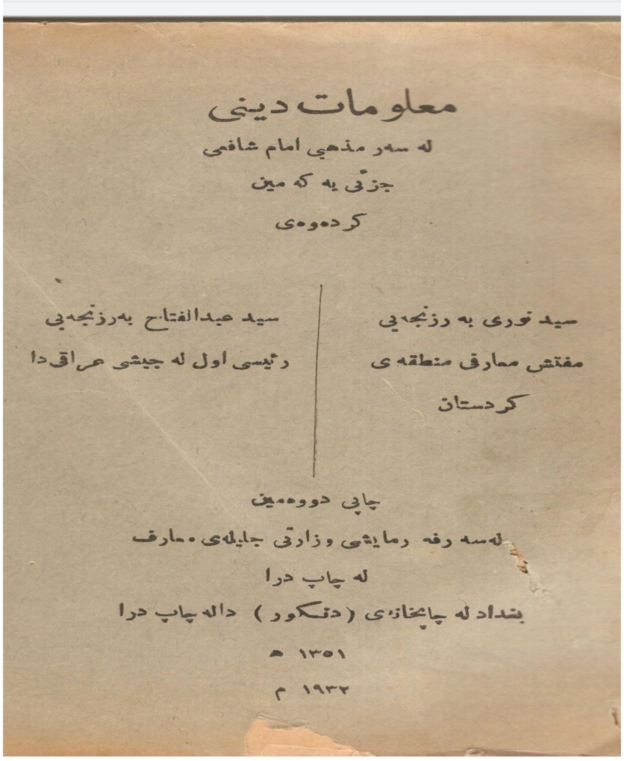

معلومات دینی
لە سەر مذهبی امام شافعی
جزئی یە کە مین
کردەوەی

سید نوری بە رزنجەیی
مفتش معارف منطقەی
کردستان

سید عبدالفتاح بەرزنجەیی
رئیسی اول لە جیشی عراقدا

چاپی دووەمین
لەسەر رەزامەندی وزارتی جلیلەی معارف
لە چاپ درا
بغداد لە چاپخانەی (دنکور) دالە چاپ درا
١٣٥١ ھ
١٩٣٢ م

وێنەی (٣):

بریتییە لە بەرگی پەڕتووكی (علمی ژمارە)، کە لەساڵی (١٩٣٨) لە لایەن (رفیق حلمی) دانراوە.